

The book cover features a detailed illustration. At the top, a blue sky is filled with intricate golden floral and sun motifs. Below this, a large, ornate archway frames a scene. Inside the arch, two men stand in a lush, green landscape. The man on the left is dressed in a long, white, flowing robe and a black cap, holding a dark walking stick. The man on the right is in a dark, formal suit with a long black overcoat. They appear to be in conversation. The foreground is dominated by a large, patterned rug in shades of red, orange, and brown, with a white sheep lying on it. The overall style is reminiscent of traditional Russian folk art or a classic painting.

RUSKÁ FILOSOFIE

Lenka Naldoniová

OSTRAVSKÁ UNIVERZITA
FILOZOFICKÁ FAKULTA

RUSKÁ FILOSOFIE

Lenka Naldoniová

OSTRAVSKÁ
UNIVERZITA

OSTRAVA

2021

Recenzovali

Doc. PhDr. Jan Vorel, Ph.D.

ThLic. Vladimír Šiler, Dr.

Název: Ruská filosofie

Autor: Dr. Phil. Lenka Naldoniová

Vydání: první, 2021

Studijní materiál pro kurz: *Ruská filosofie*

© Dr. Phil. Lenka Naldoniová, 2021

© Ostravská univerzita, Filozofická fakulta, 2021

Publikace je přístupná v režimu open access
v licenci Creative Commons Attribution 4.0 International,
CC BY-NC-SA, creativecommons.org

ISBN 978-80-7599-271-0 (online)

OBSAH

ÚVOD.....	7
1 HISTORICKÝ ÚVOD.....	10
2 VLIVY ZÁPADNÍ FILOSOFIE.....	21
3 SLAVJANOFILOVÉ A ZÁPADNÍCI.....	28
4 OTCOVÉ A DĚTI	41
5 SOFIOLOGIE.....	48
6 MARXISMUS.....	56
ČASOVÁ OSA.....	63
JMENNÝ SEZNAM.....	64
ZÁVĚR.....	69
LITERATURA	70

ÚVOD

Vážení studující,

vítejte v předmětu Ruská filosofie. Rusko je země, která ještě donedávna vyvolávala hrůzu nebo nenávisť ve velké části českého národa. Postupem času se tyto pocity začínaly měnit ve zvědavost, kdo jsou opravdu naši bývalí bratři. Jakákoliv emoce zkresluje poznání a nyní si začínáme uvědomovat, že Rusko je rozporuplná země, v jejíchž dějinách se projevují různé tendence, dané mimo jiné i její polohou – dodnes se například vedou spory, zda je Rusko více asijské nebo evropské. Vždyť jen náboženské rozkoly a spory mezi ruskou a byzantskou tradicí se táhly po několik století.

Je těžké psát historii ruské filosofie, neboť v Rusku schází pevné hranice mezi teologií a filosofií, na které jsme zvyklí v západním světě. Také období sovětské nadvlády se snažilo zlikvidovat nejdůležitější ruské filosofy. Dodnes si Rusové pletou prvního systematického ruského filosofa Vladimíra Solovjova, který byl přirovnán německým teologem Ursem von Balthasarem k Tomáši Akvinskému, s jeho otcem Sergejem Solovjovem, známým historikem. Na rozdíl od autorů zabývajících se mystikou, historici to měli v sovětském Rusku jednodušší.

Ještě než se pustíme do samotného studia ruské filosofie, musím zmínit i některá pro Rusy běžná témata, která se týkají náboženství, neboť pro západního čtenáře tato témata zas tak blízká nebudou. I když v Čechách se během komunistického režimu studovala jen porevoluční filosofie spojená s marxistickou ideologií, existují v Rusku bohaté filosofické proudy spojené s mystikou a ortodoxním (pravoslavným) náboženstvím. Proto je nutné, aby se studující seznámili s některými výrazy, které jsou vžité do ruského myšlení. Těmito výrazy jsou například ruský mesianismus, filokalie, nihilismus, sofiologie, starec apod.

Možná se budou zdát některá témata nedostatečně analyzovaná. Hlavní důvody jsou omezenost počtu stránek u studijních textů tohoto typu, časový limit výuky předmětu, nedostatek literatury týkající se ruské filosofie a také fakt, že tato studijní opora slouží jen jako odrazový můstek k prohloubení jednotlivých témat samostatně. Proto je důležitá neustálá spolupráce mezi studujícími a vyučujícími.

Největší problémy se týkaly kapitol sofiologie a marxismu. Sofiologie se odráží od přímé mystické zkušenosti, která se těžko vysvětluje racionálními pojmy. Proto sofiologové vyjadřovali své zkušenosti symbolicky. Hlavní důvod, proč jsem tuto kapitolu zařadila do studia ruské filosofie, byl ten, že autorem byl vlastně první ruský filosof, již dříve zmíněný V. Solovjov, a také proto, že tento proud ovlivnil důležité náboženské filosofy 20. století.

Také u marxismu, ke kterému je zdánlivý dostatek literatury (literatury v češtině vydané po roce 1989 ale zas tak moc není), nastal problém shrnout jej do tak krátké kapitoly. Pochopení dialektického materialismu převedeného do marxismu-leninismu – jediné

povolené filosofie v Sovětském Rusku – vyžaduje hlubokou znalost Hegelovy a Marxovy filosofie.

Proto se čtenářům doporučuje postupně si doplnit znalosti i západních filosofů, kteří měli vliv v Rusku (hlavně Hegela, Schellinga a Marxe).

Doufám, že vás tito velikáni neodradili dříve, než se ponoříte do studia ruské filosofie! Jakýkoliv pro vás neznámý obor vyžaduje zpočátku větší námahu. Odměnou za počáteční obtíže studia ruské filosofie vám bude, že získáte nejen širší kulturní přehled a povědomí o tradici, která se od Západu vzdálila po pádu Konstantinopole, ale hlavně se obohatí i intuitivní složka vaší osobnosti, kterou se dnes lidé snaží najít v nám vzdálenější východní kultuře, jako je Indie nebo Čína.

Tato studijní opora je jen první krok k dalšímu prohloubení témat zde pouze naznačených.

Přeji vám hodně vůle k poznávání „nové“ tradice a těším se na bohatou spolupráci.

• • •

Tento text, který máte nyní k dispozici, vychází ze studijní opory, jež sloužila studujícím od roku 2007. Kromě jazykové korektury a kontroly věcných údajů byly provedeny další nezbytné úpravy – zpřesnění některých formulací, rozšíření výkladu u komplikovanějších témat a doplnění odkazů na novější literaturu. Zkušenost z výuky v posledních letech prokázala užitečnost studijních opor tohoto typu, protože vycházejí vstříc individuálním potřebám studujících různých oborů a usnadňují studium i v netradičních formách, jako je distanční samostudium nebo online výuka.

Lenka Naldoniová, 2021

Cílem tohoto textu je:

- Seznámit Vás zjednodušeným stylem s hlavními proudy ruské filosofie, s ruskou historií a se zvláštnostmi ruské kultury.
- Vzbudit ve Vás hlubší zájem o otázky, které mohou doplnit povědomí o některých filosofických proudech západní Evropy, obzvláště týkajících se náboženské filosofie.
- Zopakovat si znalosti některých evropských filosofických škol či směrů, které ovlivnily i ruské filosofy.

Čas potřebný k prostudování učiva předmětu:

Mimo korespondenčních úkolů byste měli zvládnout látku včetně většiny úkolů za 9 až 10 hodin čistého času. Některé úkoly jsou značně individuální, a proto nejsou do časového rámce zahrnuty.

Průvodce studiem

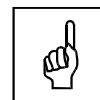
V takovýchto rámečcích vždy najdete autorův komentář k probírané látce, upozornění na různé záludnosti apod. To, na co Vás chci upozornit tímto rámečkem, je organizace jednotlivých kapitol.

- Údaje o časové náročnosti berte s rezervou – každý potřebuje k prostudování stejné látky či ke splnění stejného úkolu jinou dobu.
- Úkoly plňte, pokud není uvedeno jinak, ihned. I na přednáškách či seminářích by to po Vás vyučující takto vyžadoval.
- Většina úkolů v tomto textu nemá řešení obsažené v klíči na konci kapitoly. Je tomu tak z několika důvodů: (1) řešení vyplývá z předchozího či následujícího textu; (2) úkol nemá jednoznačné řešení nebo jste vyzýváni k vlastní úvaze; (3) řešení bude diskutováno s tutorem kurzu na příslušném setkání. Ty úkoly a otázky, které je třeba vyřešit či zodpovědět správně vzhledem k dalšímu výkladu, jsou řádně označeny a na konci kapitoly vždy najdete jejich řešení.
- Na konci kapitoly najdete vždy seznam doplňující a rozšiřující literatury. Nejedná se výlučně o prameny, ze kterých bylo při psaní studijní opory čerpáno (ty jsou shrnuty na konci práce), ale o nabídky k dalšímu studiu z lehce dostupných zdrojů, zejména titulů dostupných v Univerzitní knihovně Ostravské univerzity.

1 HISTORICKÝ ÚVOD

V této kapitole se dozvíte:

- o historickém vývoji Ruska
- o mýtu Moskvy – třetího Říma
- o Nikonových reformách a starověrečském hnutí
- o vlivu ruského mnicha
- o reformách Petra Velikého

Budete schopni:

- orientovat se v historii Ruska
- pochopit ruskou kulturu, která předcházela vzniku ruské filosofie

Klíčová slova této kapitoly:

Mesianismus, „Moskva jako třetí Řím“, rozkol, hesychasmus, reformy Petra Velikého

Čas potřebný k prostudování učiva kapitoly:

1 hodina

Průvodce studiem

V této kapitole se seznámíme s historickým vývojem Ruska, který předcházel vzniku samostatné ruské filosofie. Pozastavíme se u důležitých historických momentů, které ovlivní i pozdější filosofický vývoj v Rusku. Budeme se zabývat obdobím, které začíná přijetím křesťanství na Rusi a končí dobou reforem Petra Velikého.

Kyjevská a Moskevská Rus

Ruské nezávislé myšlení začalo vznikat až v první polovině 19. století, ale již dříve začaly pronikat do ruského myšlení různé západní proudy. Avšak ne každé historické období bylo otevřeno cizím vlivům. Proto se nejdříve zaměříme na historický vývoj v Rusku a ujasníme si důvody, které bránily, případně podporovaly průnik nových myšlenek ze Západu.

V knize *Ruská idea* (Praha: OIKOYMENH, 2003, s. 9) Berďajev rozdělil ruské dějiny do pěti období:

- Kyjevská Rus
- Rus za tatarské nadvlády
- Rus moskevská

- Rusko petrovské (které se nevztahuje jen na dobu vlády Petra Velikého!)
- sovětské Rusko

Sovětskému Rusku je věnována samostatná kapitola. Nyní se podíváme na historické dění Kyjevské a Moskevské Rusi.

Kyjevská Rus

Za počátek kyjevského státu je pokládáno spojení dvou nejvýznamnějších obchodních středisek, Novgorodu a Kyjeva, pod vládou varjažského (Varjagové byli švédští Vikingové) bojovníka Olega v roce 882. Během vlády Vladimíra I. (980–1015) Varjagové splynuli s místním slovanským obyvatelstvem.

Důležitým krokem, který ovlivní celé další ruské dějiny, bylo přijetí křesťanství z Byzance a začlenění pod správu konstantinopolského patriarchátu. Tím se ruský stát stal součástí řecko-ortodoxního Východu a také byzantského politického universa. Stalo se tak v době, kdy výrazné prohlubování rozdílů i rozporů mezi latinským Západem a řeckým Východem neodvratně šlo k propuknutí církevního schismatu (1054).

Na Rus přicházeli početní řečtí duchovní a přinášeli s sebou literaturu, která ovlivnila jak oblast církevní, tak například právo nebo historii.

Úzké styky s byzantskou kulturní sférou pěstovaly především kláštery, zvláště s řeckým Athosem. Athos neboli Svatá hora se ve 14. století stal významným kulturním a náboženským centrem. V té době je založen i poslední z dvacítky velkých klášterů. Ruské mnišství je pevně spjato s Athosem, který se stal poutním cílem mnoha *starců* (ruských mnichů). Právě na Athosu byly z řečtiny do ruštiny přeloženy důležité církevní knihy, odtud ruští poutníci přinesli vyprávění o svatých, o jejich životech a duchovních zápasech, monastýrské zvyklosti a ústavy.

Moskevská Rus

Ve 13. století Kyjevská Rus podlehně vpádu Mongolů, kteří vytvoří říši „Zlatou hordu“. Jedním z důsledků mongolské invaze byl i vzestup Moskvy jako nového centra Rusi. Berďajev charakterizoval Moskevské období jako nejhorší a nejdusivější v celých ruských dějinách. (*Ruská idea*, s. 9)

V roce 1480 Ivan III. (Ivan Veliký) vymanil moskevskou oblast z mongolské poroby a přijal titul „Vladař veškeré Rusi“. Jeho vnuk Ivan IV. (Ivan Hrozný) byl korunován na prvního ruského cara.

Ivan Hrozný použije tento titul v období, kdy získá popularitu myšlenka „**Moskvy jako třetího Říma**“. Tato mesiánská idea ruského národa jako jediného, který chrání pravé křesťanství, se začala prosazovat po pádu Byzance (druhého Říma) v roce 1453. Pravoslavná církev se spojila s mocí ruského státu a car byl považován za nástupce byzantských císařů. Církevní propojení se světskou mocí, mířící k imperialistické nadvládě, se ale stane zkárou ruského náboženského poslání.

V knize *Rusko, prokletí impéria* (Brno: CDK, 2015) Pavel Rojek tvrdí, že „Idea Moskvy – třetího Říma tvoří základ prakticky všech koncepcí týkajících se povahy ruského státu. Ohlasy této koncepce je možné najít v nejrůznějších představách o poslání Ruska ve světě, od

katastrofických vizí starověrců, přes odvážné plány budování křesťanského impéria rozvíjené po celou dobu trvání ruského státu, až po koncepci světského impéria Petra I. a oficiální komunistickou doktrínu v Sovětském svazu. Je tomu tak proto, že vývoj myšlenky Moskvy – třetího Říma probíhal v několika různých rovinách a několika různými směry. Obsahuje totiž jak prvky apokalyptického izolacionismu a náboženského mesianismu, tak i prvky čistě politického imperialismu.“ (s. 51)

Na rozdíl od svobodnější a k Západu otevřené Kyjevské Rusi, Moskevská Rus se stala totalitním státem, který ovládl i kněžstvo. Ale byla to říše nejednotná, se zárodky nejružnějších rozkolů. Náboženský **rozkol** vyvrcholil v 17. století. Rozkolníci začali pochybovat o mesiánském poslání ruského státu a o posvátnosti jeho hierarchické moci. Hybnou silou bylo přesvědčení o tom, že Bůh opustil Rusko a církve a stát se nacházel pod vládou Antikrista. Proto také rozkolníci utíkali do lesů a do hor, daleko od státní správy. Pozoruhodným jevem ruských dějin, který odhaluje rozpornost ruské národní povahy, bylo svobodné **kozáctvo**. Kozáci představovali anarchický prvek, protiváhu státního absolutismu a do 18. století byli nezávislí na ruském carovi.

Rozkolem v ruské pravoslavné církvi vzniklo **starověrecké hnutí** jako reakce na reformu bohoslužebného řádu. Tato reforma byla prosazována moskevským patriarchou Nikonem v období, kdy Rusko řešilo otázku postavení mezi Východem a Západem. Nikon chtěl odstranit vše, co odlišovalo ruskou pravoslavnou církev od církve řecké, neboť ji zamýšlel včlenit do nadstátního bloku ortodoxních východních církví. Nikonovy reformy budou nakonec prosazeny, ale starověrectví se stane samostatným hnutím, které se bude nadále formovat vně oficiální pravoslavné církve. Jeden z nejznámějších zastánců ruské tradice, který se postavil proti Nikonovým reformám, je protopop Avvakum. Ve své autobiografii *Život prototopa Avvakuma jím samým sepsaný* Avvakum popisuje útrapy, které musel podstoupit při svém vyhnanství na Sibiř.

V prvních stranách knihy, při svém vyznání víry, se Avvakum opírá o učení Pseudo-Dionýsia Areopagity. Apofatické bohosloví tohoto autora mělo obrovský vliv na ruskou mystiku. Pseudo-Dionýsios rozdělil teologii na pozitivní (katafatickou), podle které se snažíme vyjádřit, co je Bůh, a teologii negativní (apofatickou). Jelikož Bůh přesahuje lidské rozumové poznání, není možné ho popsat slovy, tudíž člověk může vyjádřit jen to, co Bůh není a je možné se k němu dostat pouze po přesáhnutí rozumu a danosti. Touto apofatickou teologií se přiblížíme k mystice. Je zajímavé, že Pseudo-Dionýsios se udržel jako jediný z řeckobyzantských spisovatelů na západních školách i po velkém schizmatu mezi křesťanským Východem a Západem.

Mystika a teologie

T. G. Masaryk souhlasí s názorem E. Radlova, podle kterého se ruští filosofové nezabývají čistě abstraktními otázkami, ale hlavně etikou, která vede k otázkám náboženským, neboť mravnost a náboženství jsou pevně propojeny.

Druhou vlastností ruského filosofování je podle Radlova mysticismus, který prochází všemi vrstvami ruského myšlení, tudíž i etikou. Masaryk dokonce identifikuje Rusko s ruským mnichem.

V knize *Ruská sofiologie a věčné ženství* (Naldoniová, L. Ostrava: Ostravská univerzita, 2012) je celá jedna kapitola věnovaná „mnišství“. Z ní jsou tyto ukázky:

„Mnišství má své kořeny ve 3. století, v období, kdy křesťanství přestalo být pronásledováno a stalo se státním náboženstvím. Počet křesťanů rychle vzrostl, ale jejich kvalita značně klesla. Někteří horlivci reagovali na tento pokles útekem do pouště, aby mohli pokračovat ve šlépějích Krista. Poušť bylo ‚dáblové území‘ a kdo v něm pobýval, neměl jinou pomoc než tu Boží. Jedinými zbraněmi se stala askeze (metoda kontroly instinktů), modlitba a ticho. Za prvního mnicha je pokládán svatý Antonín, který žil v egyptské poušti. Jeho sláva způsobila mnoho následovníků, kteří se učili mnišskému životu v poušti. Také řecké slovo monachos (mnich) znamená ‚samotář, osamocen‘. Tito pouštní otcové usilovali o klid mysli a těla, řecky hesychia. Východní církve vidí v mniších své hlavní představitel. Převzala jejich liturgii a spiritualitu. (...)

Ruské mnišství bylo ovlivněno hnutím zvaným ‚hesychasmus‘, které je významné zvláštním druhem modlitby. Vzniklo ve 13. století na hoře Athos. Hesychasmus je forma meditace, někdy také nazývaná křesťanská jóga, při které se asketi snaží dosáhnout totálního klidu jak fyzického, tak mentálního. Nejznámější modlitba je tzv. ‚modlitba Ježíšova‘ neboli ‚modlitba srdce‘, která se za určitého dechového rytmu neustále opakuje.“ (s. 73–74)

Jedním z významných představitelů hesychasmu byl athoský mnich Řehoř Palamas, proto se hesychasté označují i jako „palamité“. Palamas se později stal soluňským arcibiskupem a proslavil se učením o Božích „energiích“. Podle Palamy je pravá Boží podstata neboli esence (řecky *ousia*) člověku nedostupná, ale může ji poznat skrze božské energie, které pronikají světem a spojují člověka s Bohem. Západní teologie nikdy neakceptovala rozdíl mezi přirozeností nedostupného Boha a jeho energiemi pronikajícími hmotným světem.

Autor, který se zabýval rozbořením mystické teologie východní církve, zvláště Pseudo-Dionýsiem Areopagitským a sv. Řehořem Palamou, byl Vladimír Nikolajevič Losskij (1903–1958), syn filosofa Nikolaje Onufrijeviče Losského, autora *Dějiny ruské filosofie*.

Ve 14. století zesílil vztah mezi Ruskem a Athosem a v tomto období se na této Svaté hoře zakládaly další ruské kláštery. Hesychasté podnítili vznik mystické a asketické literatury. Podpořili i nové překlady do slovanských jazyků, které umožnily proniknutí díla Pseudo-Dionýsia do Ruska.

Po vzoru athoských klášterů a jako reakce proti sekularizaci Ruska v Moldavsku **Paisij Veličkovskij** oživil mnišství v Rusku v době reformy Petra Velikého. Veličkovskij přeložil řecké texty, které byly těžko dostupné nebo nečitelné. Měl velikou zásluhu na proniknutí hesychasmu do Ruska i překladem nejznámějších textů různých mystiků a asketů z hory Athos, které byly vydány pod jediným názvem *Filokalia*. Tento soubor textů, známý v ruském překladu jako *Dobrotoljubie*, byl poprvé vydán v Moskvě v roce 1793. Pro ruské mnišství měly tyto texty obrovský význam, neboť díky nim se formovala specifická mnišská spiritualita 19. a 20. století.

Hlubkou duchovního života nehledali Rusové ve společných pravidlech, ale u duchovních osob. Proto se *starci* stanou charakteristickým jevem ruského mnišství. Měli i vliv na

ruskou kulturu. Například Dostojevskij a V. Solovjov navštěvovali klášter Optina Pustiň. Do tohoto proslulého kláštera se sjížděly davy z celého Ruska.

Petrohrad – „okno do Evropy“

Bylo již naznačeno, že obnovení mnišství bylo aktivní v období, kdy začaly pronikat vlivy západní Evropy do Ruska. Petr Veliký (1672–1725) svými násilnými reformami proměnil asijský styl moskevského vládnutí, ovlivněný mongolskou nadvládou a otevřel Rusko západní Evropě. Symbolem tohoto nového stylu vlády bylo založení Petrohradu. Toto město se stane druhým polem ruské kultury a jeho vznikem se ruská společnost rozdělí na aristokratickou, donucenou žít podle evropského stylu, a ruskou, držitelku tradic ruské kultury. Ale existuje vůbec nějaká ruská tradice nebo je to jen kaleidoskop jiných tradic? Touto otázkou se zabývá Orlando Figes v knize *Natašin tanec*, jejíž úvod najdete na konci kapitoly.

S Petrem Velikým nastalo období násilných reforem shora, během kterého se Rusko stane částí světových dějin.

Silně pronikající vlivy Západu přispěly k rozvoji výjimečné ruské kultury 19. století, ale nastal rozkol mezi vládnoucími vrstvami ruské společnosti a lidovými vrstvami. Náboženské pochybnosti, které počaly v období moskevského státu, vyvrcholily za vlády Petra Velikého. A i když inteligence, jež vznikla následně z Petrova díla, přijala universalismus a jeho příklon k Západu, v legendách lidu se Petr stane Antikristem.

Podle západního vzoru Petr Veliký založil nové město, Sankt Petěrburg, ve kterém se mísí italská, francouzská a holandská architektura. Alexander Gercen, spisovatel a filosof z devatenáctého století, prohlásil, že se „Petěrburg od všech ostatních evropských měst liší v tom, že je jako všechna dohromady“.

Petěrburg byl „utopický projekt kulturního záměru: měl z Rusa přitesat Evropana“ (Figes, O. *Natašin tanec*, s. 37). Byl postaven právě v protikladu k Moskevské Rusi, která vyrůstala ze spirituálních tradic východní církve. Dominance církve brzdila vývoj sekulárního umění, které se v Evropě formovalo od renesance. Ještě v 17. století byla ikona běžně k vidění i v úřadech a v obchodech, instrumentální hudba (na rozdíl od duchovních zpěvů) byla považována za hřích, neexistovaly tištěné noviny, časopisy, divadelní hry nebo poezie. Petr Veliký opovrhoval archaickou kulturou a omezeností Moskevské Rusi.

Tímto násilným otevřením Ruska na Západ se ruská společnost mohla hlouběji seznamovat se západoevropskou kulturou.

Petr Veliký se soustředil na modernizaci vojska a loďstva, k tomu ale potřeboval získat teoretické znalosti a praktické dovednosti. Proto se vydal do Evropy (poprvé v roce 1697), a dokonce se některým technickým dovednostem učil i jako prostý dělník.

Za Petrovy vlády se ovšem značně rozbujela byrokracie. Již za vlády Petrova otce přestalo platit pořadí rodové šlechty. Bylo zavedeno nové služební šlechtictví. Petr udílí každému úředníku osobní šlechtictví. Úřednictvo se dělilo do čtrnácti hodnostních tříd.

Druhá Petrova cesta do Evropy (1716) byla zaměřena na vědu a umění. Jeho rozhodnutí založit Akademii bylo podníceno Leibnizem. Petr byl v Oxfordu jmenován čestným doktorem a v Paříži členem Akademie.

V Rusku založil umělecké sbírky, rozhodl se pro křesťanský letopočet a změnil kalendář na juliánský (až do té doby se počítalo od stvoření světa). Zakládal školy, provedl reformu abecedy, povolal cizince k překladům knih.

Petr postavil Rusko na úroveň evropských mocností a byl uznán Evropou. V roce 1721 přijal titul byzantského imperátora. Jeho evropeizace posílila v Rusku absolutismus. Vlastně poevropštil absolutismus moskevský. Byl současníkem Ludvíka XIV. a jistě i v tomto osvíceném panovníkovi našel Petr svůj vzor.

Po Petrovi i následující panovníci pokračovali v evropeizaci Ruska kulturně, politicky a strategicky.

Shrnutí

V 10. století proniklo křesťanství do Kyjevské Rusi. Ruský stát se stal součástí řecko-ortodoxního Východu. Ruské mnišství bylo ovlivněno řeckým Athosem, ze kterého pochází hesychasmus. Po pádu Byzance se začala propagovat mesiánská idea „Moskvy jako třetího Říma“. Moskevská Rus byla totalitním státem se zárodky rozkolů. Náboženský rozkol vyvrcholil v 17. století. Vzniklo hnutí starověrců. Násilné reformy, kterými se Rusko dostalo na úroveň evropských mocností, byly provedeny Petrem I. Velikým.

Kontrolní otázky

1. Proč bylo období Moskevské Rusi hodnoceno Berďajevem jako nejhorší v dějinách Ruska?
2. Vysvětlíte myšlenku „Moskvy jako třetího Říma“.
3. Co znamená rozkol?
4. Co je to hesychasmus?
5. Jaký byl přínos Petra Velikého pro ruskou kulturu?

Téma k seminární prezentaci

Přečtěte si z knihy *Rusko: Prokletí impéria* (Rojek, P. Brno: CDK, 2015) 2. kapitolu nazvanou „Moskva – třetí Řím“ a vysvětlíte koncepci apokalyptického izolacionismu a náboženského mesianismu podle Rojkovy interpretace.

Rozšiřující a doplňující literatura

- BERĎAJEV, N. A. *Ruská idea*. Praha: OIKOYMENH, 2003.
- LOSSKIJ, N. O. *Dějiny ruské filosofie*. Olomouc: Refugium Velehrad-Roma, 2004.

- MASARYK, T. G. *Rusko a Evropa I*. Praha: Ústav T. G. Masaryka, 1995.
- MASARYK, T. G. *Rusko a Evropa II*. Praha: Ústav T. G. Masaryka, 1996.
- MASARYK, T. G. *Rusko a Evropa III*. Praha: Ústav T. G. Masaryka, 1996.
- ŠPIDLÍK, T. *Ruská idea: jiný pohled na člověka*. Olomouc: Refugium Velehrad-Roma, 1996.
- FIGES, O. *Natašin tanec*. Praha – Plzeň: Beta-Dobrovský – Ševčík, 2004.
- ROJEK, P. *Rusko: prokletí impéria*. Brno: CDK, 2015.
- NALDONIOVÁ, L. *Ruská sofiologie a věčné ženství*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2012.

Ukázka textu

Orlando FIGES: *Natašin tanec*

V Tolstého *Vojně a míru* je proslulá a velmi půvabná scéna, kdy Nataša Rostovová se svým bratrem Nikolajem na „strýčkovo“ (jak mu Nataša říká) pozvání přichází v podvečer honitby do jeho prostého dřevěného srubu v lesích. Zde její „strýček“, armádní důstojník ve výslužbě, noblesní a excentrický člověk, žije se svou hospodyní Anisjou, boubelatou a pohlednou nevolnicí z jeho statku, a jak vyplývá z něžných pohledů postaršího muže, jeho neoficiální „manželkou“. Anisja přináší podnos přetékející domácími ruskými specialitami: nakládanými houbami, žitnými koláčky s podmáslím, zavařeninou s medem, jiskřivou medovinou, bylinným likérem a různými druhy vodky. Po jídle se z místnosti nevolníků, kteří se účastnili honitby, ozvaly tóny balalajky. Není to právě hudba pro kněžnino ucho, ale když strýček vidí, jak je jeho neteř obyčejnou vesnickou baladou dojata, nechá si přinést vlastní kytaru, sfoukne z ní prach, mrkne na Anisju a v postupně se zvyšujícím tempu ruského tance spustí známou zamilovanou „Šla panenka cestou“. Ačkoli Nataša předtím žádnou lidovou píseň neslyšela, probudí to v jejím srdci nepoznané pocity. „Strýček“ zpívá podle vesnického zvyku s důrazem na slovech a s přesvědčením, že melodie, která slouží jenom ke zdůraznění slov, „přijde sama od sebe“. Nataše tento bezprostřední způsob zpěvu připomíná prosté kouzlo ptačího zpěvu. „Strýček“ ji vyzve k lidovému tanci.

„No tak, neteřinko!“ zvolal a natáhl k Nataše ruku, která těsně předtím udeřila do strun. Nataša odhodila z ramen šátek, rozběhla se, postavila proti němu, podepřela ruce v bok, narovnála ramena a zaujala patřičný postoj.

Kde, jak a kdy to mladá šlechtična vzdělávaná francouzskou emigrantkou nasála z ruského vzduchu, který dýchala, a přiučila se tanečním krokům, jež už dávno měly být přehlušeny cupitáním na baletních špičkách? Ale měla přesně ony nenapodobitelné a nenaučitelné ruské pohyby, které u ní „strýček“ předpokládal. Jen co zaujala postoj a vítězně, pyšně a šibalsky se usmála, opustil Nikolaje i ostatní předchozí strach, že to nebude umět, a všichni na ni zírali s obdivem.

Tancovala tak dobře, tak přesně a dokonale, že Anisja Fjodorovna, která jí na začátku podala k tanci kapesníček, měla v očích slzy, ale současně se musela smát při pohledu na tuto útlou a půvabnou kněžnu v hedvábí a sametu, která se jí vůbec v ničem nepodobala, ale přesto

dokázala porozumět tomu, co bylo v Anisje, jejím otci a matce a strýci a v každém ruském muži i ženě.

Co umožnilo Nataše zvolit tak instinktivně taneční rytmus? Jak to, že dokázala s takovou lehkostí vstoupit do vesnické kultury, k níž měla ke vzhledem ke svému společenskému původu a vzdělání tak daleko? Máme si snad myslet, jak nás k tomu Tolstoj v této sentimentální scéně vybízí, že národ, kupříkladu ruský, je mezi sebou provázán neviditelnými nitkami vrozené vnímavosti?

(...)

Když se řekne Rus, co to vlastně znamená? Jaké má Rusko ve světě místo a poslání? A kde vlastně to pravé Rusko hledat? V Evropě nebo v Asii? V Petěrburku, nebo v Moskvě? V carově říši, nebo v řadě chaloupek seskupených kolem blátivé cesty do podobné vesnice, v jaké bydlel Natašin „strýček“? Tyto „zpropadené otázky“ se ve zlatém věku ruské kultury od Puškina po Pasternaka honily myslí každého seriózního spisovatele, literárního kritika a historika, malíře a skladatele, teologa a filozofa. (...)

Natašin tanec patří k jednomu takovému nahlédnutí (do nitra ruského národa). V jeho jádru leží střet dvou zcela odlišných světů: evropské kultury horních vrstev a ruské vesnické kultury. Za války 1812, v době národního odporu, se tyto dvě kultury k sobě poprvé přiblížily. Aristokracie Natašiny generace vyprovokovaná patriotickým duchem nevolníků se začala oprošťovat od cizozemských zvyklostí vlastních vrstev a začala pátrat po pocitu národnosti založeném na „ruských zásadách“. Odklonila se od francouzštiny a přiklonila k rodnému jazyku; porušila své zvyky, oblečení, stravovací návyky i bytovou architekturu; vyšla na venkov a seznamovala se s lidovým uměním, vesnickým tancem a hudbou s cílem přetvořit národní styl celé své kultury tak, aby se přiblížila prostému člověku a mohla ho vzdělávat; a tak podobně jako Natašin „strýček“ (na konci knihy se ukáže, že to byl její bratr) i někteří aristokraté odmítli dvorskou petěrburskou kulturu a pokoušeli se na svých statcích žít prostějším způsobem („ruštějším“) na úrovni vesničanů.

Složitá interakce mezi těmito dvěma světy v devatenáctém století měla klíčový vliv na národní povědomí a na všechny druhy umění. (...) Rusko bylo příliš složité, příliš společensky rozdělené, příliš politicky rozmanité, příliš geograficky neurčité a snad i příliš rozlehlé na to, aby v něm vznikla jediná kultura jako národní dědictví. Mým záměrem vlastně bylo pokochat se pestrostí ruských kulturních forem. Na Tolstého ukázce je nejnázornější, že do jednoho tance zapojí tolik různorodých lidí: Natašu a jejího bratra, před nimiž se znenadání otevře tento podivný, ale okouzlující svět vesnice; jejich „strýčka“, který v tomto světě žije, ale nepatří do něj; Anisju, která sice do vesnice patří, ale žije se „strýčkem“ na pomezí Natašina světa; a nevolníky, kteří pomáhají při lovu i v domácnosti a kteří bezpochyby zvědavě a pobaveně (a možná i s jinými pocity) přihlížejí tomu, jak krásná kněžna tančí podle jejich zvyklostí. (...)

Pohlížet na kulturu jako na světelný paprsek, který se při průchodu odlišným prostředím láme, znamená pustit se do křížku s představou ryzího, organického či esenciálního jádra. Žádné takové „autentické“ ruské venkovské tance, jak o nich snil Tolstoj, neexistovaly, a tak jak melodie, na niž Nataša tancuje, tak i většina ruských „lidových písní“ přišla ve skutečnosti z města. Jiné prvky vesnické kultury, které Tolstoj popisuje, dorazily do Ruska patrně z asijských stepí – na svých koních je sem přivezli Mongolové, kteří vládli Rusku od třináctého do patnáctého století a pak se zde většinou usadili jako obchodníci, pastevcí a zemědělci. Šátek, který měla Nataša přehozený přes ramena, byl téměř jistě perský, a i když ruské venkovské šátky přes ramena začaly po roce 1812 přicházet do módy, jejich ornamentální motivy měly s největší pravděpodobností orientální původ. *Balalajka*

pocházela z *dobry*, podobné kytare středoasijského původu (dosud hojně využívané při kažašské hudbě), která do Ruska dorazila v šestnáctém století. Podle názoru některých folkloristů z devatenáctého století byl i samotný ruský tradiční tanec odvozen z tance orientálního. Rusové tancovali v řadách nebo kruzích, nikoli v párech, a rytmus vyjadřovali rukama, rameny a nohama, přičemž se v tanci žen kladl velký důraz na lehounké a půvabné pohyby a strnulé držení hlavy. Rozhodně se to v ničem nepodobalo valčíku, který Nataša tancovala s knížetem Andrejem na svém prvním bálu, a imitace zmíněných pohybů musela jí i ostatnímu vesnickému publiku připadat velmi nezvyklá. Ale nemůžeme-li se v této vesnické scéně prokousat k žádné starodávné ruské kultuře, přichází-li ve všech případech její podstatná část zpoza hranic, pak se pojetí Natašina tance stalo mottem této knihy: není žádná *stoprocentní* národní kultura, existují pouze mýty opředené představou, jako je Natašino pojetí vesnického tance.

Mým cílem není tyto mýty „zpochybňovat“; ani prohlašovat ve stylu moderních akademických kulturních historiků, že ruská národnost není nic jiného než intelektuální „konstrukce“. Rusko, které tu bylo, bylo až dost reálné – jakési Rusko už tu existovalo před „Ruskem“ či „evropským Ruskem“ nebo všemi dalšími mýty o národní identitě. Bylo historické Rusko dávné Moskevské Rusi, které se od Západu velmi lišilo, než ho Petr Veliký v osmnáctém století donutil přizpůsobit se evropským způsobům. Za Tolstého života toto staré Rusko neustále ožívalo v církevních tradicích, kupeckých obyčejích a zvycích pozemkové šlechty a v říši 60 milionů mužiků, roztroušených v půl milionu odlehlých vesnic uprostřed hlubokých lesů a v rozlehlé stepi, jejichž životní styl se po staletí měnil pouze minimálně. Právě v Natašině tanečním výstupu zní tlukot srdce tohoto Ruska. A jistě nebylo nic tak zvláštního na tom, že si Tolstoj představoval vrozenou inteligenci spojující mladou kněžnu s každou ruskou ženou a každým ruským mužem. Protože, jak se bude tato kniha snažit ukázat, existuje jakási ruská povaha, soubor vrozených zvyků a názorů, cosi niterného, emotivního, instinktivního, co se předává z generace na generaci, co přispělo k formování osobnosti a spojovalo komunitu. Tato těžko definovatelná povaha byla trvalejší a významnější než každý ruský stát: dávala lidu odvahu přežít i ty nejtemnější chvíle vlastních dějin a ty, kteří ze sovětského Ruska po roce 1917 utekli, spojovala. Mým cílem není toto národní povědomí popřít, ale ukázat, že jeho pojetí bylo pečlivě zabaleno do mýtů. Vzdělané vrstvy násilím poevropštěné se natolik od starého Ruska odcizily a na tak dlouho zapomněly, jak po starém ruském způsobu mluvit i jednat, že když se v Tolstého době snažily redefinovat jako „Rusové“, musely si národ na základě historických a uměleckých mýtů znovu vymyslet. Svou vlastní „ruskost“ znovu objevovaly v literatuře a umění, jako ji Nataša našla v tradičním tanci. A tak cílem této knihy není tyto mýty prostě odhalovat, ale spíše pokusit se prozkoumat a vysvětlit mimořádnou sílu, kterou při utváření ruského národního povědomí zastávaly.

Ze základů těchto fiktivních představ o ruskosti vycházely všechny hlavní kulturní události devatenáctého století: slavjanofilové se všemi svými mýty o „ruské duši“, o přirozeném křesťanství venkovského lidu a se svým kultem Moskevské Rusi jako nositele ryzího „ruského“ životního stylu, který idealizovali a snažili se prosazovat jako alternativu evropské kultury přijímané vzdělanou elitou od osmnáctého století; stoupenci západního životního stylu – západníci – se svým konkurenčním kultem Petěrburku, onoho „okna na Západ“, s jeho klasickou architekturou vybudovanou na mokřinách vyrvaných moři a symbolizující jejich vlastní pokrokové osvícenské ambice překreslit Rusko podle evropských souřadnic; narodníci nepřiliš vzdálení Tolstému a jeho chápání mužika jako národního socialisty, jehož vesnické instituce nabízejí model nové společnosti; a „Skytové“, kteří v Rusku viděli „primitivní“ kulturu z asijských stepí a v nadcházející revoluci odhodí přítěž

evropské civilizace a vytvoří novou kulturu, v níž splyne člověk s přírodou a umění se životem. Tyto mýty byly víc než pouhé „konstrukce“ národní identity. Všechny hrály klíčovou roli v modelování názorů a loajality ruského politického přesvědčení, stejně jako v rozvoji názoru na sebe sama, od nejpovznesenějších forem osobní a národní identity po nejjednodušší záležitosti oblékání, stravování a po typ jazyka, který člověk používal. Tento názor ilustrují slavjanofilové. Jejich představa „Ruska“ jako patriarchální rodiny s vrozenými křesťanskými zásadami byla organizačním jádrem nové politické komunity v prostředních desetiletích devatenáctého století a čerpala své členy ze staré provinční pozemkové šlechty, moskevských kupců a inteligence, kněží a jisté části státního úřednictva. Mytické pojetí ruské národnosti, které tyto skupiny spojovalo, mělo dlouhodobý vliv na jejich politickou fantazii. Jako politické hnutí ovlivňovalo pozici vlády ve volném obchodu a zahraniční politice a postoj pozemkové šlechty vůči státu a rolnictvu. Jako rozsáhlé kulturní hnutí přijali slavjanofilové jistý styl projevu a odívání, styl, i vlastní přístup k literatuře a umění. To byla ona lýčená obuv, podomácku vyrobené kabáty, vousy, zelné polévky a *kvas*, dřevěné domky v lidovém stylu a zářivě barevné kostely s cibulovitými kopulemi.

V západních představách byly tyto kulturní formy příliš často chápány jako „autenticky ruské“. Ale i to byl mýtus: mýtus o exotickém Rusku. Tuto představu sem poprvé dovezl Ruský balet se svou exotickou verzí Natašina tance a později ji zformovali zahraniční spisovatelé jako Rilke, Thomas Mann a Virginia Woolfová, kteří velmi ctili Dostojevského a začali prosazovat vlastní verzi „ruské duše“. Je-li vůbec zapotřebí odhalit nějaký mýtus, pak je to chápání Ruska jako exotického jevu. Rusové dlouho poplákávali, že západní publikum jejich kultuře nerozumí, že západní svět hledí na Rusko z dálky a nechce vidět jeho vnitřní jemnosti, které jim ve vlastních řadách rozhodně neuniknou. I když tyto stížnosti částečně vyplývají ze zlosti a zraněné národní pýchy, nejsou tak úplně neoprávněné. Máme sklon zařazovat ruské umělce, spisovatele i skladatele do kulturního ghetta „národní školy“ a posuzovat je nikoli jako jednotlivce, ale podle toho, do jaké míry odpovídají tomuto stereotypu. Očekáváme, že Rusové budou „ruští“ – že se jejich umění bude dávat snadno rozpoznat podle charakteristických lidových motivů, podle cibulovitých kopulí, vyzvánění zvonů a „ruské duše“. Nic nezatemnilo víc než tato představa správné pochopení Ruska a jeho ústředního místa v evropské kultuře v letech 1912–1917. Velké kulturní postavy ruské tradice (Karamzin, Puškin, Glinka, Gogol, Tolstoj, Turgeněv, Dostojevskij, Čechov, Repin, Čajkovskij, Rimskij-Korsakov, Ďagilev, Stravinskij, Prokofjev, Šostakovič, Chagall, Kandinskij, Mandelštam, Achmatovová, Nabokov, Pasternak, Mejerchold a Ejzenštejn) nebyli jenom „Rusové“, byli to také Evropané a obě identity se různě proplétaly a vzájemně podmiňovaly. Tito Rusové by přes veškerou snahu nedokázali jednu část své identity potlačit.

Pro evropské Rusy existovaly dva velmi odlišné způsoby osobního chování. V salonech a petěrburských tanečních sálech, u dvora či v divadle byli velmi „*comme il faut*“; předváděli své evropské způsoby téměř jako herci na jevišti. Ale na jiné a snad i nevědomé úrovni a v méně formálních oblastech soukromého života převažovaly přirozené ruské obyčeje. Jedno takové přepnutí do druhé polohy představuje Natašina návštěva „strýčkova“ domu. Způsob, jakým se má Nataša chovat doma, v paláci Rostovových nebo na bále, kde ji představili carovi, se velmi liší od vesnické scény, kde se může více chovat podle vlastní libosti. Její tanec zřetelně vyjadřuje obrovské potěšení z uvolnění společenských mravů. Tento pocit uvolněnosti nebo možnost stát se v ruském prostředí „více sama sebou“ sdíleli mnozí Rusové z Natašiny třídy, patrně včetně jejího vlastního „strýčka“. Budovy ve stylu vesnických domků neboli *dači* – honitba v lesích, návštěva lázní nebo sbírání hub, podle

Lenka Naldoniová: Ruská filosofie

Nabokova „nejrušnější sport“ – byly o něco víc než prostý návrat k vesnické idyle; bylo to vyjádření vlastní ruskosti. (...)

FIGES, O. *Natašin tanec*. Praha – Plzeň: Beta-Dobrovský – Ševčík, 2004, s. 21–26.

2 VLIVY ZÁPADNÍ FILOSOFIE

V této kapitole se dozvíte:

- jak pronikalo osvícenství do Ruska
- jaký byl význam zednářství
- o významu mystických proudů
- o vzniku prvních univerzit
- o formování ruské inteligence

Budete schopni:

- charakterizovat dobu Kateřiny II. Veliké
- postřehnout rozdíly mezi dobou Alexandra I. a Mikuláše I.
- charakterizovat ruskou inteligenci

Klíčová slova této kapitoly: osvícenství, děkabristé, inteligence, zednářství

Čas potřebný k prostudování učiva kapitoly:

1 hodina

Průvodce studiem

Reformy Petra Velikého pokračují i v době vlády Kateřiny II. Veliké. Volné pronikání osvícenské filosofie bude ale trvat pouze do Francouzské revoluce. Kateřina Veliká se uzavře do nacionalismu a zakáže francouzské filosofy. Za Alexandra I. se Rusko opět otevře západním myšlenkám a zednářství. Tato volnost ale skončí po povstání děkabristů. Car Mikuláš I., který nastoupí na trůn v roce 1825 a bude nucen potlačit toto povstání, zahájí konzervativní politiku a prosazuje izolaci Ruska od Západu. Ruská inteligence, která vznikla v 18. století, bude vždy prosazovat rovnostářské myšlenky a stavět se proti státu na stranu národa.

Vlivy osvícenství

Petrovy reformy byly hlavně praktického zaměření. Nebylo však možno stále posílat jednotlivé Evropany do Ruska nebo Rusy do Evropy. Proto Petr načrtl plán k založení akademie. Petrohradská akademie byla oficiálně založena v roce 1724. První profesori na univerzitách a gymnáziích byli Němci.

Za Petra Velikého pronikaly do Ruska vlivy německé a holandské, ale za vlády jeho dcery Alžběty nastal kulturní primát Francie. Francouzština se stala tak populární, že v první polovině 19. století mnoho Rusů mluvilo lépe francouzsky než rusky. Někteří Rusové se dokonce rusky nikdy nenaučili. I Puškin zpočátku psal básně ve francouzštině.

Důležitý krok, který umožnil proniknutí moderní filosofie do Ruska, bylo založení univerzity v Moskvě roku 1755, která se stane centrem filosofických diskuzí hlavně v první polovině 19. století.

Francouzské osvícenství začalo silně pronikat do Ruska během období vlády Kateřiny Veliké (1762–1796). Je známá korespondence Kateřiny Veliké s Voltairem a Diderotem. Voltairovská svobodomyšlnost se stala populární mezi ruskou šlechtou.

Galicizace (pofrancouzštění) Ruska přivedla předrevoluční a revoluční literaturu do ruských salonů a studoven a vytvořila se tak stejná nálada v Petrohradě, jako byla ve Francii.

Bylo to právě za vlády Kateřiny Veliké, kdy německé a francouzské osvícenství v Rusku zdomácnělo.

V úvodní kapitole „Cesty ruského myšlení 20. století“ v knize *Vybrané kapitoly z ruského myšlení 20. století*. N. O. Losskij, I. A. Iljin, S. I. Gessen, L. N. Gumiljov. (Praha: Karolinum, 2018) Hanuš Nykl poukazuje na význam, které měly první univerzity a akademie na vývoj filosofie v Rusku:

„Filosofie v západním slova smyslu se v Rusku postupně etabluje v průběhu 18. století, a to především díky petrohradské akademii věd (1724), Moskevské univerzitě (1755), duchovním akademiím a některým dalším školám vyššího typu. Má však uzavřený ‚profesionální‘ ráz, často je vyučována cizinci (ponejvíce Němci) a její výsledky se k širšímu publiku dostávají jen zřídka. Neznamena to však, že by zbylá vzdělaná společnost zůstávala stranou myšlenkového kvasu. Její zájem o nové myšlenkové proudy se sytí především produkcí francouzských osvícenců a evropských mystiků. Vzniká tak dvoukolejnost recepce filosofie v Rusku: na jedné straně působí profesionální filosofové a na straně druhé vzdělaná společnost vstřebávající módní myšlenkové trendy. Právě z té druhé skupiny vzdělaných zájemců, většinou filosofických diletantů, se etablovalo ruské nezávislé myšlení na přelomu třicátých a čtyřicátých let 19. století a na něj budou navazovat další známé osobnosti. Jakousi ‚rozbuškou‘ tohoto procesu se stal německý filosofický romantismus, o nějž projevovaly zájem obě skupiny ruských myslitelů.“ (s. 8)

Zednáři

K osvícenství patří i **řád svobodných zednářů**, který propagoval osvícenské ideje, humanitní ideály a organizoval evropské vzdělání. Jejich učení je spojené s myšlenkami francouzského mystika Saint-Martina a německého mystika Jacoba Böhma.

Jejich přítomnost v Rusku je zaznamenána již od první poloviny 18. století.

Zednářské lóže se šířily v Petrohradě od roku 1731 a později i v Moskvě a na venkově. I když od roku 1747 byly pod neustálou policejní kontrolou, vláda je tolerovala a jejich zasedání byla veřejná. Byla to jediná nezávislá společenská organizace v Rusku nevytvořená vládou shora.

Zednáři prosazují svou vizi pravého křesťanství – znamená pro ně rozvoj duchovního života, mravní sebezdokonalování a aktivní lásku k bližnímu. **N. I. Novikov**, jeden z nejpřednějších ruských zednářů, nechal v tomto duchu vytisknout řadu knih a zednářských časopisů. Za kritiku nedostatků státního a církevního života Kateřina Veliká dala Novikova zavřít. Jako voltairiánka Kateřina nesympatizovala se zednářským mysticismem.

Zednářské lóže a jejich ceremonie nahrazovaly Rusům oficiální církve. Ale jejich spiritualismus se stavil i proti nadvládě osvícenského racionalismu a materialismu. Novikov viděl v zednářství střední cestu mezi voltairiánstvím a náboženstvím. Údajně hledali pouze pravé křesťanství.

Zednáři byli aktivní i v politice. Vytvářeli tajná politická sdružení a například mezi děkabristy najdeme bývalé členy lóží. Jeden z velkých problémů, který se snažili řešit nejen zednáři, ale i Kateřina Veliká, byl problém nevolnictví. Vzít tuto otázku na vědomí pomohlo i povstání Pugačova, kterému se podařilo sjednotit proti carovi 25 000 nevolníků a kozáků. I když v roce 1774 bylo toto povstání poraženo, nezůstalo bez povšimnutí.

Mezi zednáři se nejvíce zabýval filosofií I. G. Švarc, který byl profesorem na Moskevské univerzitě a teoretikem zednářství. Podle Berďajeva (*Ruská idea*, Praha: OIKOYMENH, 2003) byl Švarc možná „prvním filosofujícím člověkem v Rusku“ (s. 22). Na rozdíl od Novikova Švarc se zajímal o okultní vědy a považoval se za rosenkruciána.

Kateřina Veliká nebyla zednářství nakloněna a postupně se z ní stala nacionalistka, zakázala tisknout překlady Voltaira a v roce 1783 nechala zrušit zednářské lóže (Berďajev, N. *Ruská idea*, s. 21). Po Francouzské revoluci nastalo v Rusku období reakce a konzervativní politiky.

Z Kateřiny se stala nacionalistka, zakázala tisknout překlady Voltaira a v roce 1783 nechala zednářské lóže zavřít.

„Mystická“ epocha Alexandra I.

Berďajev charakterizuje období vlády Alexandra I. jako jedno z nejzajímavějších v petrohradském období ruských dějin a jako dobu „mystických proudů, zednářských lóží, interkonfesionálního křesťanství, Biblické společnosti, Svaté aliance a theokratických snů, vlastenecké války, děkabristů, Puškina a rozkvětu ruské poezie“ (*Ruská idea*, s. 24). V tomto období byla zrušena mnohá omezení, na univerzitu byla povolána řada nových, ve své době velmi populárních profesorů, a dokonce byly uzákoněny i orgány studentské samosprávy.

Zednářství a jiné spolky s mystickými tendencemi předcházely ruskému romantismu. Nejprve moskevští rosenkruciáni, později zednáři z doby vlády Alexandra I., připravili půdu schellingovcům – prvním nadšencům přírodní filosofie a estetiky.

Alexandr I. byl zednář, tudíž hledal pravé a univerzální křesťanství. Byl iniciátorem Svaté aliance, která měla být společenstvím národů v duchu křesťanského universalismu.

Ale tento ideál se neuskutečnil, neboť v praxi zvítězil Metternich a ze společenství národů se stalo společenství knížat proti národům. Podpora zednářství se nakonec obrátila proti Alexandru I. Období jeho vlády vyústilo v roce 1825 v povstání **děkabristů**, vychovaných mystikou zednářských lóží. Děkabristé byli nejkulturnější vrstvou ruské šlechty, ale jejich osvobozenecké hnutí se týkalo malé skupiny lidí, proto brzy zanikli. Neměli podporu ani v širších kruzích vyšší šlechty a úřednictva, ani v širokých masách, které věřily v náboženskou posvěcení carovy samoděržavé vlády. Toto povstání bylo krutě potlačeno carem Mikulášem I., se kterým se mění atmosféra doby. Za Alexandra I. to bylo období duševní přípravy, ale až za Mikuláše I. se probudí tvůrčí myšlení, které se stane protipólem politiky útlaku. Zednář a děkabrista byl sice prvním kulturním svobodomyšlným člověkem, ale nedokázal ještě samostatně myslet a skutečně svobodně se rozhodovat.

Zednáři a děkabristé měli některé vlastnosti nastávající inteligence. Největší tvůrčí génius první třetiny 19. století, Puškin, ještě ale nebyl typickým představitelem inteligence. Jeho vědomí svobody bylo nezávislejší na momentální politické situaci než svoboda, o jakou usilovala ruská inteligence. Rysy tohoto tvůrce ruského jazyka a ruské literatury jsou typické pro období, ve kterém tvořil: jeho universalismus a všeobjímající vnímavost. Tato renesanční charakteristika se objevila jen za vlády Alexandra I. a poté na začátku 20. století. Jinak hlavní motivací tvorby autorů 19. století byla touha po spáse národa, lidstva a celého světa. Základním ruským tématem nebude tvorba kultury, nýbrž tvorba lepšího života.

Ruská inteligence

Ruská inteligence je duchovně sociální útvar vyskytující se jen v Rusku. V článku *Heroismus inteligence a křesťanská obětavost* Sergej N Bulgakov píše, že „inteligence je výtvar Petra Velikého“ a „je tím oknem do Evropy, které prorazil Petr I.“ (*Věchi*, s. 50). Formovala se pod vlivem dvou faktorů, vnějšího a vnitřního. Na jedné straně to byl faktor neustálého policejního útlaku, na druhé straně to byl její osobitý pohled na svět a s ním související duchovní založení.

K prvému faktoru můžeme dodat charakteristické rysy ruské inteligence: rozkol, odpadlictví, poutnictví, neschopnost smířit se s přítomností, směřování k budoucnosti, k lepšímu a spravedlivému životu. Probuzení ruského vědomí vlastně znamenalo vzpouru proti impériu.

Zvláštní byl ale její vztah k náboženství. Vlastně se nachází mimo náboženství, protože inteligence nežila náboženskou ideou. Ze Západu převzala ateismus (a ten se stal později typickým rysem západnictví). Ateismus byl zpočátku přijat v podobě voltairiánství a materialismu francouzských encyklopedistů, poté ateistického socialismu (Bělinskij), později materialismu šedesátých let 19. století, pozitivismu, ekonomického materialismu a kriticismu.

Typickým rysem Rusa je dogmatismus. Pro skepticismus není u Rusů místo. Převládá náboženská povaha bez smyslu pro relativitu. Ruské třídění do kategorií ortodoxie – hereze se projevilo i na západních myšlenkách, které pronikly do Ruska. Darwinismus, materialismus, Hegel, Fourier, Schelling dostanou dogmaticko-náboženský charakter. I levice,

kteřá se definitivně zformovala ve druhé polovině 19. století, nabyla povahy mnišského řádu (zřeknutí se světa, ve kterém vládne zlo, askeze, schopnost přinášet oběť, mučednictví).

Po zřeknutí se křesťanství inteligence přijímá zároveň s ateismem dogmata nového náboženství, jehož základem se stane **zbožštění člověka**. Morálním dogmatem inteligence se stane utilitaristické hodnocení čehokoli a uctívání lidu – jednou rolnictva, jindy proletariátu.

V článku *Filosofická pravda a „pravda“ inteligence* Berďajev kritizuje ruskou inteligenci: „její láska k rovnostářské spravedlnosti, k obecnému dobru a k národnímu prospěchu ochromila lásku k pravdě a skoro úplně zničila zájem o pravdu!“ (*Věchi*, s. 23). Inteligence následovala Velkého inkvizitora z Bratří Karamazových, který žádal „zřící se pravdy ve jménu lidského štěstí“.

Osudem ruské inteligence se také zabýval Dostojevskij.

Za zakladatele ruské inteligence je považován Radiščev, autor knihy *Putování z Petrohradu do Moskvy*. Dává do popředí blaho národa, ne blaho státu, proto těžce nesl nespravedlnost nevolnictví, jehož se stal prvním žalobcem.

Ruská inteligence často unikala pohledu na dramatickou situaci v Rusku a dávala přednost ideálnímu světu buď předpetrovského Ruska, nebo západního světa, nebo nadcházející revoluce. Nacházela se v pozici prostředníka mezi impériem a lidem. I když se inteligence stavěla proti impériu ve jménu lidu, lid byl naopak k inteligenci, která se mu jevila jako tajemná síla, nedůvěřivý. A když nadešel čas, lid se během revoluce proti inteligenci obrátil.

I když měli velký vliv na konstituování ruské inteligence děkabristé a Radiščev, skutečné dějiny ideových směrů spojených s ruskou inteligencí začínají rozdělením vzdělané společnosti na tábor slavjanofilů a tábor západníků ve třicátých a čtyřicátých letech 19. století. Ale definitivní zformování ruské inteligence do typické podoby kroužků nastalo až v šedesátých letech 19. století, kdy do ní pronikli i raznočinci (nešlechtické vrstvy) a ideově ji radikalizovali.

Mezi hlavní názorové proudy inteligence patří: nihilismus, anarchismus, narodnictví a marxismus. (*Věchi*, s. 9)

K pousmání

Leonhard Euler, věhlasný evropský matematik 18. století, působil dlouhá léta na dvoře ruské carevny Kateřiny Veliké. Ve stejné době na dvoře pobýval i slavný francouzský encyklopedista Denis Diderot, který zde s velkým zápalem šířil svůj ateistický názor.

Kateřinu Velikou to velmi hněvalo i požádala Eulera, aby tomu učinil přítrž. Euler slíbil, že to zařídí, neboť má algebraický důkaz existence Boha. Kateřina Veliká tedy pozvala oba muže do svého paláce na filosofické klání a sezvala rovněž početné dvořanstvo. První předstoupil před shromážděné posluchače, kteří napjatě čekali, co bude, Euler a začal disputaci:

„Pane,

$$\frac{a + b^n}{n} = x$$

tedy Bůh existuje. Co odpovíte?“ Jenže Denis Diderot měl ke své smůle nulové znalosti algebry a tento výpad nedokázal odrazit. S hanbou opustil Petrohrad a vrátil se do Paříže.

Otázka k zamyšlení

Myslíte si, že Kateřina Veliká byla opravdu osvícenou panovnicí?

Shrnutí

Kateřina Veliká podporuje zpočátku francouzské osvícenství. Její postoj se ale změní a zednářské lóže, které tíhnou k údajně pravému křesťanství a svobodnému myšlení, budou později zakázány. Za Alexandra I. bude zednářství obnoveno. Ale povede opět k revolučním tendencím. Po povstání děkabristů proti vládě Mikuláše I. nastane období absolutismu a represe. Ale do protipólu útlaku nastoupí originální tvůrčí síly a filosofické myšlení se postupně začne dělit mezi stoupence slavjanofilů a západníků.

Kontrolní otázky

1. Které země a filosofie měly největší vliv na ruskou kulturu během vlády Kateřiny Veliké?
2. Jaký význam mělo zednářství?
3. Kdo byli děkabristé?
4. Jaký byl rozdíl mezi obdobím vlády Alexandra I. a Mikuláše I.?
5. Kdo je považován za zakladatele ruské inteligence?

Rozšiřující a doplňující literatura

- BERĎAJEV, N. A. *Ruská idea*. Praha: OIKOYMENH, 2003.
- LOSSKIJ, N. O. *Dějiny ruské filosofie*. Olomouc: Refugium Velehrad-Roma, 2004.
- MASARYK, T. G. *Rusko a Evropa I*. Praha: Ústav T. G. Masaryka, 1995.

- MASARYK, T. G. *Rusko a Evropa II*. Praha: Ústav T. G. Masaryka, 1996.
- MASARYK, T. G. *Rusko a Evropa III*. Praha: Ústav T. G. Masaryka, 1996.
- ŠPIDLÍK, T. *Ruská idea: jiný pohled na člověka*. Olomouc: Refugium Velehrad-Roma, 1996.
- *Věchi (Milníky). Sborník článků o ruské inteligenci*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2003.
- FIGES, O. *Natašin tanec*. Praha – Plzeň: Beta-Dobrovský – Ševčík, 2004.
- ŠVANKMAJER, M. *Dějiny Ruska*. 3. vydání. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2010.

3 SLAVJANOFILOVÉ A ZÁPADNÍCI

V této kapitole se dozvíte:

- co jsou Moskevské kroužky
- o vlivu Čaadajevových *Filosofických listů*
- kdo jsou slavjanofilové
- kdo jsou západníci

Budete schopni:

- se orientovat mezi tendencemi slavjanofilů a západníků nejen jako filosofických směrů

Klíčová slova této kapitoly:

Moskevské filosofické kroužky, raznočinci, slavjanofilové, západníci, rassudok – rozum, celnost, sobornost, mir, Schelling, Hegel.

Čas potřebný k prostudování učiva kapitoly:

2 hodiny

Průvodce studiem

Slavjanofilské a západnické tendence existují v Rusku již od reformy Petra I. Velikého. Rozdělení do dvou filosofických směrů nastane až ve čtyřicátých letech 19. století, ale je rozporuplné. Zjednodušené rozdělení na schellingovské slavjanofily tíhnoucí k ruskému pravoslaví a ateistické západníky ovlivněné Hegelem a francouzskou filosofií není tak jednoznačné. Zaměříme se také na prolínání tendencí uvnitř jednotlivých proudů a proměny jejich hlavních představitelů.

Moskevské kroužky

I když se filosofie v Rusku studovala již od 17. století, počátky seriózního ruského filosofování nás přivedou do Moskvy, ve které byla založena v roce 1755 první univerzita a první „kroužek“ myslitelů-zednářů. Mezi 18. a počátkem 19. století následovaly další nové filosofické kroužky, z jejichž diskuzí vzniknou ve třicátých a čtyřicátých letech 19. století dva směry: mystických slavjanofilů, kteří se snažili čerpat z ruské minulosti, a západníků mířících k západní Evropě, která měla být vzorem pro zpomalené Rusko. Velkou zásluhu na probuzení filosofického myšlení měla hlavně německá filosofie. Schelling a Hegel se stali centrem diskuzí ve filosofických kroužcích. První ruští filosofové se také nazývali schellingovci a Schelling se stal „dvorním“ autorem slavjanofilů. Význam Schellinga popisuje Vladimír F. Odojevskij ve své knize *Ruské noci* (Praha: Odeon, 1981):

„Na počátku devatenáctého století znamenal Schelling totéž co Kryštof Kolumbus v patnáctém věku, poněvadž objevil člověku dosud neznámou část jeho světa, část, o níž kolovaly jen jakési bájeslovné zvěsti – objevil mu *jeho duši*. Stejně jako Kryštof Kolumbus našel to, co hledal; stejně jako Kryštof Kolumbus vzbudil upřílišněné naděje. Avšak stejně jako Kryštof Kolumbus dal nový směr lidské činnosti. Všichni se hrnuli do té pohádkové, nádherné končiny – jeden povzbuzen příkladem odvážného mořeplavce, druhý v zájmu vědy, třetí ze zvědavosti, čtvrtý za obživou. Jedni odtamtud přiváželi obrovské poklady, jiní jen opice a papoušky, ale hodně se jich také utopilo.“ (s. 37–38)

Hegel byl významný pro oba směry. Slavjanofilové se zajímali hlavně o filosofické a umělecké otázky a byli ovlivněni zvláště německým idealismem a romantismem. Západníci byli více revoluční a sociální a velký vliv k nim proudiv z francouzských socialistických směrů.

I když v kroužcích čtyřicátých let účastníci mohli diskutovat ve stejných salonech, později spory vyvrcholí do takové míry, že už další generace slavjanofilů a západníků se budou muset rozejít. Slavjanofilové se následně upnuli více k mysticismu a západníci dávali přednost krajnímu skepticizmu. Právě filosofické diskuze čtyřicátých let podnítily osvobození ruského lidu a pokrokové aktivity šedesátých set.

Obščestvo ljubomudrija (*Společnost milovníků moudrosti*) byl název kroužku, který jako první umožnil filosofickou komunikaci. Vznikl v roce 1823, ale neměl dlouhého trvání, neboť byl zrušen po povstání děkabristů. Z myšlenek *ljubomudrych* se o deset let později zrodí slavjanofilové. Tento filosofický kroužek měl charakter tajné organizace. Jeho hlavní zakladatelé byli spisovatel a asi nejtypičtější představitel ruského romantismu, kníže V. F. Odojevskij, a básník D. Venevitinov, ale i jeden z hlavních představitelů slavjanofilů, I. Kirejevskij, byl členem kroužku *ljubomudrych*. Filosofie zde měla přednost i před náboženstvím.

Na Moskevské univerzitě od roku 1830 byly aktivní dva nejznámější kroužky – Stankeviče a Gercena. Ve **Stankevičově kroužku** se studovala hlavně idealistická filosofie Schellinga, Fichteho a Hegela. Západnický naladěný **Gercenův kroužek** se naopak zabýval hlavně politickými a sociálními otázkami a měl zásluhu na proniknutí socialistických doktrín a myšlenek Saint-Simona a Fouriera.

Na Moskevské univerzitě také začala vznikat ruská inteligence, kterou nebylo možné zařadit do žádné z existujících tříd, neboť se v ní prolínaly různé třídy. Říkalo se jim **raznočinci** („lidé různých tříd“) a zahrnovali ty, kteří získali vyšší vzdělání. I když se vzdělili od nižších tříd, aristokraty se nestali.

Kroužky si ale zachovávaly semiaristokratický charakter a neustále komunikovaly s intelektuály z vyšší moskevské společnosti. Filosofické, historické a literární argumenty byly probírány v různých salonech, aktivních především v polovině 19. století, z nichž nejznámější byli salony Elaginových, Sverbejevových, Chomjakových, Čaadajevových a Karolíny Pavlové. Právě v těchto salonech se zrodila nová ruská kultura.

Jeden z hlavních představitelů moskevských intelektuálů byl P. J. Čaadajev.

P. J. Čaadajev a filosofie dějin

Centrem sporů mezi slavjanofily a západníky byl osud Ruska a jeho poslání ve světě. Víra ve výjimečný osud Ruska se prolínala myšlením ruského lidu. Po celé 19. století se povedou spory o to, jakou cestou se má vydat Rusko, zda má být pouhou napodobeninou západní Evropy nebo jestli má vycházet z vlastní historie.

Ve *Smyslu dějin* (Praha: OIKOYMENH, 1995) Berďajev tvrdí, že „během 19. století se ruské myšlení ze všeho nejvíce zabývalo otázkami filosofie dějin. (...) Ne náhodou se staly středem našeho duchovního zájmu spory slavjanofilů a zapadníků o Rusko a Evropu, Východ a Západ. Už Čaadajev a slavjanofilové vnesli do ruského myšlení téma filosofie dějin, neboť záhada Ruska a jeho dějinného údělu byla právě záhadou dějin. Zdá se, že vytvoření náboženské filosofie dějin je posláním ruské filosofie.“ (s. 11)

První ruský filosof dějin **Petr Jakovljevič Čaadajev** (1794–1856) měl pesimistický postoj vůči minulosti a přítomnosti, ale hledí s nadějí a optimismem do budoucnosti. Masaryk prohlásil Čaadajeva za prvního, kdo v ruské filosofii pochopil podstatu filosofie dějin vedle dějin a snažil se ji formulovat. Navazuje na německé filosofy dějin. Byl ohromen universalismem katolicismu a jeho aktivní rolí v dějinách. Pravoslaví se mu zdálo příliš pasivní a nedějinné.

Čaadajevovy myšlenky vyvolávaly negativní reakci v době po tvrdě potlačeném povstání děkabristů, kdy se centrem politiky cara Mikuláše stává pravoslaví, samoděržaví a národnost.

Mezi roky 1829–31 Čaadajev napsal své nejdůležitější dílo, *Filosofické listy*. Je složeno z osmi dopisů psaných francouzsky – v období dvacátých let byl každý vzdělaný Rus ještě pofrancouzštělý, i když už začínal přijímat ideje německých filosofů. Vydání prvního listu však způsobilo silnou reakci a Čaadajev byl po jeho otištění v časopisu *Dalekohled* prohlášen vládou Mikuláše I. za blázna. V roce 1837 vyšla *Apologie bláznova*, která měly být odpovědí na odezvu veřejnosti

V prvním „filosofickém listě“ Čaadajev prohlásí, že Rusko nemá žádné dějiny, ani žádnou vlastní ideu, protože ruský národ je duševně chudý, prázdný, mrtvý. Rusko se může zachránit pouze připojením k Evropě a ke katolicismu. Žádá po Rusech změnu pohledu na dějiny a ujasnění svého postavení v historickém vývoji. Tím se postavil proti oficiální

politice, která měla jasnou představu o postavení Ruska ve světových dějinách a o úkolech Rusů.

Ve *Filozofických listech* (Praha: Odeon, 1987) Čaadajev píše:

„Rozhlédněme se kolem sebe. Nezdá se Vám, že jsme všichni nějak do větru? Vypadáme, jako bychom byli věčně na cestách. Nemáme svůj přesně vyhraněný okruh působnosti, nevypěstovali jsme si žádné dobré návyky, v ničem se nepřidržíme žádných pravidel; nemáme dokonce ani domov; nemáme tady nic, co by Vás mohlo upoutat, co by ve Vás probouzelo náklonnost a lásku, nic pevného, nic stálého; všechno odplývá, všechno pomíjí, nezanechává jediné stopy na Vašem okolí nebo na Vašem nitru.“ (s. 40)

„Co u jiných národů přešlo ve zvyk, v instinkt, musíme si my vtoukat do hlavy kládívem. Naše vzpomínky nesahají dál než ke včerejšku; odcizili jsme se, abych tak řekl, sami sobě. Procházíme časem tak podivně, že nám s každým krokem vpřed mizí předešlý okamžik v nenávratnu. To je ovšem přirozený důsledek kultury založené výhradně na přejímání a napodobování. Neznáme vnitřní vývoj, přirozený pokrok; každá nová myšlenka zatlačuje beze stopy všechny předchozí, protože z nich nevyplývá a přišla k nám kdoví odkud.“ (s. 43)

„Povšimněte si, že mi nejde o studium ani o četbu, ani o cokoli, co by se týkalo literatury nebo vědy, nýbrž o pouhou běžnou výměnu názorů, o ideje, které dítě obklopují už v kolébce, provázejí ho při dětských hrách, přicházejí k němu s matčíným laskáním, které mu v podobě rozmanitých citů pronikají do mozku a kostí a utvářejí jeho mravní bytost ještě dříve, než vstoupí do světa a do společnosti. Chcete vědět, co je to za ideje? Jsou to ideje povinnosti, spravedlnosti, práva a pořádku. Zrozeny z událostí, jimiž se utvářela společnost, vstupují jako nezbytný prvek do sociálního systému těchto zemí. Toto povědomí tvoří ovzduší Západu; je to něco víc než dějiny, víc než psychologie – to je přímo fyziologie evropského člověka. Čím ji chcete nahradit u nás?“ (s. 44–45)

Čaadajevova kritika Ruska neměla velkou odezvu, ale Puškin si všimnul, jak důležité byly Čaadajevovy myšlenky, proto o něm prohlásil:

„V Římě by Brutem byl, Periklem v Athénách, a zde je husarským důstojníkem“. (Zadrazil, L. „Legenda ruské literatury“. In: *Filozofické listy*, s. 9)

Čaadajev bývá považován za zakladatele západnického směru. Zatímco však tendence západníků mířily k ateismu, realismu a pozitivismu, Čaadajevovo západnictví je náboženské a tím zůstane osamocený, na rozhraní mezi slavjanofily a západníky.

I když pohlížel na vztahy Ruska a západní Evropy očima západnického směru, jeho myšlení ovlivnilo i slavjanofily a revoluční demokraty. V roce 1814 zřejmě vstoupil v Krakově do zednářské lóže a pravděpodobně se účastnil jejich činnosti i v petrohradské lóži *Sjednocených bratří*. Byl i členem děkabristického spolku *Svaz spásy*. Při léčebném pobytu v Karlových Varech se Čaadajev setkal s Schellingem, k jehož učení se hlásil. I Schelling obdivoval Čaadajeva a věřil v ruský mesianismus.

Ladislav Zadrazil v úvodu ke knize *Filozofické listy* (Praha: Odeon, 1987) nazvaném *Legenda ruské literatury* poukázal na Čaadajevovo výjimečné postavení v dějinách ruské kultury:

„Rusko první poloviny 19. století dospívalo k sebeuvědomění ve dvou titánských postavách své kulturní historie – Puškinovi a Čaadajevovi. V tomto smyslu byl Puškinův vztah ke staršímu, zkušenějšímu a filozoficky hlubšímu příteli, který mu v období duševních krizí mohl podat pomocnou ruku, naprosto neomylný. Pro historii ruské kultury převažuje nad významem jejich osobních vztahů skutečnost, že Čaadajev Puškina nepochybně doplňoval, že představoval druhý proud myšlenkového vývoje, který se přes svou provokativní polemičnost, stojící na první pohled proti Puškinově syntetičnosti, stal brzy univerzálním. Puškinovi vykázali jeho následovníci místo ve sféře výsostně umělecké, kde jeho myšlenkový odkaz tvořil jen doplňující pozadí.

Z Čaadajevova syntetického systému mohli naopak vycházet představitelé obou směrů ruského myšlenkového vývoje následující desetiletí – nejen západníci, ale i slavjanofilové. Právě tuto syntetičnost Čaadajevova myšlení, především ve vztahu k novodobým dějinám Ruska, reprodukoval v jiné, převážně slavjanofilské verzi F. M. Dostojevskij.“ (s. 30)

Slavjanofilové

Slavjanofilové viděli v Petrových reformách zradu Ruska a hledali záchranu na duchovní půdě pravoslaví. Již Odojevskij kritizoval Západ, který ztratil svého ducha. Klasičtí slavjanofilové Západ nezavrhovali, ale snažili se vysvětlit jedinečnou charakteristiku ruských dějin. Hledají národní smysl, snaží se pochopit roli Ruska ve světových dějinách a jeho specifické znaky, které ho dělí od ostatních států.

Cílem slavjanofilů bylo vyvést Rusko ze západních dějin. Zrodí se jako filosofové křesťanského universálního osudu a jsou první, kdo vytvoří ruskou filosofii dějin.

Slovo **slavjanofilství** původně vyjadřuje lásku ke slovanskému písmu, a ne lásku ke Slovanům. Šiškov (1753–1841) prohlásil církevní slovanský jazyk základem ruského lidového jazyka. Označení „slavjanofil“ bylo poprvé použito ironicky odpůrci Šiškovova nacionalismu a později přeneseno na nový filosofický směr.

Mezi první generaci slavjanofilů, která později ovlivnila náboženské filosofy z konce 19. a počátku 20. století (Solovjova), patřili **Ivan V. Kirejevskij, Alexej Chomjakov, Konstantin Aksakov a Jurij Samarin**. Polemizovali hlavně proti moderní civilizaci, ve které převládala analytika a mechanika, atomismus a racionalismus. Tyto kritiky, převzaté od romantických a nacionalistických Němců, byly zaměřeny hlavně na Francii a Anglii.

Slavjanofilové věřili ve zvláštní postavení Ruska, jehož kultura vyrostla na půdě ruského pravoslaví. Osvojili si hegelovskou ideu o povolání národů a převedli na ruský národ charakteristiky určené Němcům. Dokonce Aksakov viděl Rusy jako vyvolené k pochopení Hegelovy filosofie. I Samarin viděl závislost osudu pravoslavné církve na Hegelovi. Chomjakov ale přiblížil slavjanofily k ruskému chápání křesťanství, vycházejícího z děl východních církevních Otců.

Ve druhé polovině 19. století druhá generace slavjanofilů bude charakterizována silným protizápadním nacionalismem.

Uvnitř slavjanofilů ale nebylo jednotné myšlení. Kirejevskij se stane slavjanofilem po vlivu romantismu a schellingovců, Aksakov a Samarin, jak již bylo naznačeno, byli ovlivněni i filosofií Hegela. Samarin, podle kterého by bez Hegela nemohla existovat

pravoslavná církev, věnoval svůj život praktické státní a společenské činnosti a snažil se pomoci při vytváření podmínek pro osvobození rolníků.

Ivan Kirejevskij

Za zakladatele slavjanofilů je často považován Chomjakov, který by měl mít i údajný vliv na Čaadajevova přítele Ivana Kirejevského. Masaryk poukazuje na nepřesnost těchto údajů a pokládá Kirejevského za zakladatele tohoto směru. I když byl Kirejevskij zpočátku západníkem, nesouhlasil s nepřátelským liberalismem, který se stavil proti každému náboženství. Později se Kirejevskij stal konzervativnějším a nábožensky církevnějším. Masaryk tvrdí, že Chomjakov přijímal více popudů od Kirejevského než naopak a taky chronologicky je Kirejevskij považován za zakladatele slavjanofilů.

Ivan Kirejevskij byl brzy přiveden k Schellingovi svým otčímem, který přeložil jeho *Filosofické listy o dogmatismu a kriticizmu* do ruštiny. Pozdější úvahy Kirejevského odráží noetické teze tohoto Schellingova spisu.

Kirejevskij se staví pozitivně k Francouzské revoluci, ve které vidí návrat k náboženství pronikajícím do celého národa. Náboženství má proniknout do celého společenského života. V Rusku scházelo antické období, tudíž i renesance a její propojení západního křesťanství s antickým vzděláním. Kromě Novgorodu a Pskova, kam začala pronikat evropská vzdělanost, Rusové zůstali nevzdělaní. Proto Kirejevskij chválí snahy Petra I. Velikého a Kateřiny II. Veliké zařadit Rusko do evropského proudu.

Po svatbě se Kirejevskij seznámil se zpovědníkem své ženy, otcem Filaretem, asketickým mnichem z Novospaského kláštera v Moskvě. Přítomnost otce Filareta mu ujasnila vlastní náboženské názory a posílila jeho víru v pravoslavné křesťanství. Ivan Kirejevskij poté ovlivnil i svého bratra Petra, který se proslavil jako sběratel národních písní.

Studium řeckých církevních otců upevnilo pravoslavný směr Kirejevského pozdního myšlení. Ve svých úvahách dává do popředí rozdíl mezi evropským a ruským náboženským cítěním. Pravoslavná víra je mystickým pochopením zjevené božské pravdy. Římský katolicismus a protestantismus udělal chybu, že se toto zjevení snažil pochopit rozumově. Tento racionalismus dosáhl rozdvojení uvnitř člověka. Víra a církev podpořila i jiný druh vzdělanosti. V Rusku panuje filosofie starých řeckých otců, v západní Evropě scholastika a z ní vycházel i protestantismus. Proto i ruské umění se liší – krása a pravda jsou sjednoceny. Naopak v Evropě vede abstraktní krása k nepravdě fantazie.

Kirejevskij poukazuje na německou idealistickou filosofii, ve které vidí vrchol a definitivní formu západní filosofie, jako na přechodný stupeň k filosofii ruské. Kritický rozum a jeho logika, sylogistika a dialektika, se tak musí navrátit k pravému rozumu ve smyslu noetického (intuitivního, bezprostředního) zření. Kritický rozum rozdělil jednotlivé duševní schopnosti člověka. Jedině vírou, neboli intuicí spojující živý celek v dokonalou jednotu, se může člověk zachránit. I když řečtí církevní otcové dosáhli této jednoty, nejsou již vhodné pro novou dobu. Proto se Kirejevskij dával přednost Schellingovi, jenž by mohl dovést novou vědu zpět k pravé víře. I když akceptuje výsledek Kantovy kritiky, podle které není možné poznat rozumem nejvyšší náboženské pravdy, je to teprve Schelling, kdo odvrátí racionalismus k intuici, k intelektuálnímu zření.

Terminologie Kirejevského je odvozena od **Kanta** a **Schellinga**. Zvláště se přidržuje Kantova rozdělení mezi „**Verstandt**“ (*rassudok*, kritický rozum, rozvažování) a „**Vernunft**“ (*razum, um*, čistý rozum). Schelling nazývá „Vernunft“ nazíráním. V ruštině se k tomuto slovu připojuje termín „intuice, intuitivní“, ale význam není vždy mystický, nýbrž je spíše vyjadřován ve smyslu „a priori“ (poznání nezávislé na smyslové zkušenosti). Toto dělení je důležité, neboť Kirejevskij charakterizuje pravoslavné myšlení jako myšlení, které je postaveno na stejnou úroveň s vírou, se kterou je spojeno v harmonický soulad. Proto se tento způsob myšlení nesmí zaměňovat s chladným rozbohem kritického rozumu a jeho vytvářením jednotlivých pojmů. Na základě Kantova rozdělení Kirejevskij navrhuje cestu zakládající se na protikladu mezi „abstraktním myšlením“ a „konkrétním myšlením“, na který se napojí dvojice „vnější“ – „vnitřní“. Dosáhne tak radikálního rozdělení mezi západním racionalismem a křesťanským pravoslavným myšlením, tedy mezi racionalismem a Moudrostí.

V roce 1856 Kirejevskij popisuje v jednom svém fragmentu, který vyšel v časopise *Simvol*, ideu **komplexního poznání**, vyjádřenou termínem *cel'nost'*. Tato idea se staví do protikladu k západnímu abstraktnímu racionalismu a zahrnuje nejen duševní a duchovní potenciality, ale celého člověka, který se skládá nejen z mozku, ale také ze srdce, citů a uměleckých vjemů.

Idea *cel'nosti*, která se stane jedním z centrálních pojmů Solovjovy filosofie, se postupně přenesla z čistě gnoseologického problému do všech lidských vztahů, do problémů sociálních a politických, a bude aplikována i na vztahy mezi státem a církví. Teorie a praxe jsou v termínu *cel'nost'* nerozlučně spojeny. Nestačí jen teoretické poznání, ale člověk je musí přenést do praxe a musí cítit zodpovědnost za celou komunitu. Člověk může dosáhnout *cel'nosti* jen v duchovním obecenství s Církví. Proto je tato myšlenka spojená s dalším principem načrtnutým Kirejevským a později rozpracovaným Chomjakovem, s principem **sobornosti** (všeobecnosti), ve kterém se odráží propojení duchovní komunikace všech křesťanů s plností celé církve. Na rozdíl od fyzického světa, ve kterém se každá bytost udržuje ničením jiných bytostí, v duchovním světě se tvůrčí čin jakékoliv osoby stává činem ostatních bytostí. Tento ideál *sobornosti* je i principem společenského řádu. Ale celistvost společnosti se může uskutečnit pouze svobodným jednáním a po podřízení se absolutním hodnotám.

Problematice překladu termínu *sobornost* se věnuje Igor Jelínek ve svém článku *Berd'ajevova „Krise umění“ a problematika jejího převedení do češtiny*.

Alexej Stěpanovič Chomjakov

Mezi slavjanofily to byl **Chomjakov**, kdo probral podrobněji stránku **teologickou**. Považuje Církev za skutečný organický celek, za tělo, jehož hlavou je Ježíš Kristus. Kdo miluje Krista, nositele dokonalé spravedlnosti, stává se součástí církve. Ale v této jednotě církve si každý člověk ponechává svou svobodu. Právě sloučení těchto dvou těžko slučitelných aspektů – jednoty a svobody – je zvláštní charakteristika církve. Té může být dosaženo jen nezištnou a sebeobětavou láskou. Jen tak se může přesunout z osobního, egocentrického racionalizování do moudrosti víry. Nejprve se člověk musí aktivně zapojit láskou „srdce“

do života, jen pak bude moci disponovat „celistvým rozumem“, postihnout metaracionální principy a propojit je s racionálními aspekty bytí. Svoboda je zachována, neboť člověk v církvi nachází sebe sama ve své dokonalosti. Základní princip církve tedy nespočívá v podřízení se vnější vládě, ale v *sobornosti*, neboli svobodné jednotě v církvi založené na lásce v Kristu. Tudíž ani patriarcha, ani duchovenstvo nebo všeobecný sněm nemusí být nositeli absolutní pravdy. Absolutní pravda se nalézá v církvi jako v celku. Chomjakov používá slovo církev jen ve smyslu pravoslavné církve, ale kritizuje i její duchovní despotismus.

Chomjakov, stejně jako Kirejevskij, byli zastánci ideje konkrétnosti a účelnosti bytí. Oba se staví proti formální racionalitě evropského osvícenství. Chomjakov kritizuje Hegelovu logiku, kterou nazývá „zduchovněním abstraktního bytí“. I když u Hegela vše vychází z pojmů, tj. ze zákonů myšlení, zapomíná přitom na myslící subjekt, který je vyšší než pojem. Proto zákon myšlení nemůže být zákonem všeobecného ducha. Jen mravní síla upřímné lásky dovolí překročit hranice subjektu a tím mu umožní poznat jevy v jejich životní realitě. Živá pravda není omezena logikou.

Konstantin Sergejevič Aksakov

K. S. Aksakov byl Berďajevem ohodnocen jako „nejnaivnější ze slavjanofilů“. Myslel si, že se mravní věc může uskutečnit jen mravní cestou, bez jakékoliv vnější síly. Věnoval se zvláště rozborům státoprávním. Zastával teokratický názor, že stát je méněcenný, neboť lid nežádá politickou svobodu, ale svobodu ducha.

Aksakov při svých účastích na diskuzích Stankevičova spolku byl nejvíce ovlivněn právě Stankevičem a Bělinským. Zpočátku se obzvláště zajímal o Hegelovu filosofii. Po smrti Stankeviče se vyostřil záporný postoj k ruské realitě a to přiblížilo Aksakova ke slavjanofilům. Jeho nadšení se stalo tak silné, že dokonce začal nosit ruský národní kroj, který mu byl ale zakázán policií po revolučním roce 1848.

Vystoupil proti tvrzení, že Rusové žili na počátku svých dějin rodovým způsobem života. Zaměřuje se tím význam rodiny s rodem. Rod se vyvíjí v momentě, kdy byla potlačena rodina a občanskost. Pro Slované a Rusy je ale typický rodinný způsob života. Tudíž se dále nerozvíjí rodový ani patriarchální způsob života, ale vzniká státní zřízení, v němž rozhoduje obec. Tudíž z demokratické rodiny vyrůstá *mir* se shromážděním. Ruský národ rozlišuje mezi pojmy „**země**“ a „**stát**“. „Země“ je obec, ve které vládne učení Kristovo. Stát je založen na vnější pravdě z nutnosti čelit vnějšímu nebezpečí přicházejícímu od ozbrojených sousedů. Proto „země“ pozvala Varjagy a předala jim politickou moc. Před reformami Petra Velikého země znamenala sílu poradního hlasu.

Aksakov zdůrazňoval princip chóru u ruského lidu v protikladu k izolaci jednotlivce. Společenství je akt lásky, ve kterém se členové zřekli svého egoismu. Zosobnění morálky viděl ve vesnickém společenství. Rolnická *obščina* (společenství) byla stavěna slavjanofily, a zejména Aksakovem, do protikladu vůči západnímu individualismu.

Západníci

Zatímco cílem slavjanofilů bylo vytvoření křesťanského chápání světa, které má svůj původ v učení východních Otců a v pravoslaví ruského národa, západníci naopak vidí v ruském národě zaostalost, která se musí napravit přiblížením Ruska k západní Evropě. Rusko se má od Západu učit jeho vědě a světským osvícenským myšlenkám. Západnictví navazuje svým programem na reformy Petra Velikého a na jeho snahu poevropštění Ruska.

Tento směr vzešel ze spolku N. V. Stankeviče v době vlády Mikuláše I. Na Rusko mělo v této době největší vliv Německo a stále ještě Francie. Západnictví v *širším smyslu* zahrnuje všechny pokrokové směry až k marxistům, ale v *užším smyslu* se jedná o teorie a tendence, které byly reakcí v literárním boji se slavjanofily.

Oba směry se shodují v tom, že je veliký kulturní rozdíl mezi Ruskem a Evropou, a že Rusové se mají od Západu učit. Ale liší se v odpovědi na otázku, kterou formuloval Čaadajev, zda měl Petr před sebou jen „bílý papír“, nebo zda Rusko má své vlastní cenné kulturní prvky, jež mají být zachovány.

Další rozdíl je v jejich odpovědi na otázku z filosofie dějin o smyslu a směru ruského vývoje, i když tady v mnohém oba proudy spolu souhlasily.

Je důležité si uvědomit, že po Francouzské revoluci byla i Evropa rozdvojena v pokrokovou, demokratickou, a konzervativní, aristokratickou. V Evropě byli jak Hegel a Proudhon, tak Maestre a Stahl. Proto se i Rusové po vzoru Evropy mohli stát revolučními nebo konzervativními a z toho vychází i rozdíly mezi jednotlivými západníky, právě jako mezi slavjanofily.

Největší rozdíly mezi západníky a slavjanofily, a hlavní důvod jejich rozdělení, se týkaly otázek náboženských a metafyzických.

Západnická tendence století 18. a počátku století 19. byla ovlivněna Voltairem, pro kterého náboženství bylo považováno za politicky nutné. Byl tam ale ještě další směr, který pohlížel na otázky náboženské jako Rousseau. Jedním z jeho hlavních představitelů byl **Alexandr N. Radiščev**, který hájil teismus a učení o nesmrtelnosti. I zednáři patřili k tomuto směru.

Po Francouzské revoluci a napoleonských válkách i v Rusku nastala tendence k restauraci a německá idealistická filosofie (Schelling, Hegel) se začne stavět proti voltairovskému liberalismu. To jsme viděli u Čaadajeva a prvních slavjanofilů, ale i liberální západník, jakým byl Odojevskij, se stavěl proti skepticismu a prohlašoval nutnost víry v ideály, které by chránily člověka před pochybami. V kruhu Stankevičově, kde ještě mezi sebou oba směry diskutovaly a formulovaly své názory, v tyto ideály věřily obě strany: západníci věří v ideály evropské, slavjanofilové věří v Rusko.

Filosoficky se západníci přidržovali vzoru Hegelova racionalismu, kterým nahradili Schellingovu víru v absolutno. Ale diference Hegel (západníci) – Schelling (slavjanofilové) se projevila až časem – i když jsme již poznamenali, že Hegel ovlivnil i slavjanofily, a že na západníky měla velký vliv i francouzská filosofie. První západníci se ještě řadili, společně se slavjanofily, mezi schellingovce.

Nikolaj Vladimirovič Stankevič

Jméno **N. V. Stankeviče** je spojeno s činností tzv. „Stankevičova spolku“, který založil v roce 1831, v době, kdy nastoupil jako student na Moskevskou univerzitu. Scházeli se v něm například Bělinskij, K. Aksakov, básník Koľcov, Lermontov, Bakunin (tento až od roku 1835), Katkov. Zpočátku studovali Schellingovu filosofii a po roce 1835 se ve spolku začal studovat i hegelianismus. Centrem zájmu nebyla jen filosofie, ale také poezie (Goethe, Schiller, Hoffmann, Shakespeare) a hudba (Beethoven, Schubert). Stankevič byl duší tohoto spolku, ale zemřel již ve věku 27 let v roce 1840.

Stankevič si vytvořil jiný pohled na Hegelovu filosofii, než jaký měli v Německu, kde chápali jeho filosofii jako abstraktní panlogismus. Podle Stankeviče je nositelem abstraktních pojmů vždy duch jakožto konkrétní živoucí osoba. Jeho ideálně-realistický pohled odráží tendenci ruské filosofie ke konkrétnosti.

Vissarion Grigorjevič Bělinskij

Charakteristickými představiteli západnictví byli Bělinskij a Gercen.

V. G. Bělinskij měl jako vynikající literární kritik velký vliv na ruskou kulturu. Za svého života vystřídal mnoho filosofických směrů. Zpočátku se věnoval Schellingově filosofii přírody, ale po roce 1836 ho Bakunin přivedl k filosofii Fichteho. V letech 1847 až 1840 se pod vlivem Stankeviče a Bakunina nadchl pro filosofii Hegela. V roce 1839 se přestěhoval do Petrohradu a vydal tam články „*Borodinské výročí*“, „*Menzel, kritik Goetha*“ a „*O hoři z rozumu, spisy A. S. Gribojedova*“, v nichž používá Hegelovu myšlenku „všechno skutečné je rozumné“ a „všechno rozumné je skutečné“. Opěvoval carskou vládu, která je spojena s vůlí Prozřetelnosti, s rozumnou skutečností. Tím získal nepřátele ze strany odpůrců samoděržaví. Ale v roce 1841 také odmítne režim Mikuláše I. a postaví se proti samoděržaví.

Bělinského články z roku 1839 mají charakter Hegelova „smíření se skutečností“. Skutečností ale Hegel nevyjadřuje jakýkoliv fakt existující v soustavě světa. Hegel rozlišuje tři stupně bytí: skutečnost (realitu), jev (fenomén) a přízrak (podobný hinduistické máji). Bělinskij přímo vyjádřil, co pro něj znamená termín „skutečnost“: „realita je rozum ve vědomí a rozum v jevu, tedy jedním slovem, sám pro sebe se projevující duch. A všechno kusé a nahodilé, všechno nerozumné je přízračnost, která je opakem reality. Je její popření. Je zdánlivá a ve skutečnosti neexistuje. Člověk pije, jí a obléká se. Ale toto všechno je svět přízraků, protože v této oblasti není nijak účasten jeho duch (*O hoři z rozumu*). V této době ještě stavěl společnost nad jednotlivce. Hegelovu filosofii zavrhl v momentě, kdy rozpoznal vrcholnou hodnotu individuální osobnosti.

V roce 1841 se Bělinskij seznámil se socialismem Saint-Simona a Leroux. V následujícím roce se pro něj stane socialismus „ideou idejí“.

V letech 1843–44 mu jeden z jeho přátel přeložil Feuerbachovu *Podstatu křesťanství* a kniha se Bělinskému tak zalíbila, že v něm pozdější bolševici začali vidět vyznavače „antropologického materialismu“. Losskij tvrdě odmítá tuto interpretaci, a i když měl občas Bělinskij výroky typu „S metafyzikou k čertu! To slovo označuje nadpřirozeno. Je to však hloupost.“, krátce před smrtí v jednom článku uznal Božské slovo a Kristovu lásku k lidem.

Alexandr Ivanovič Gercen

A. I. Gercen měl veliký vliv na ruský společenský život a na revoluční hnutí, ale do filosofie nevnesl nic originálního. Na jeho ideologii měly vliv Saint-Simonův socialismus, Schillerovy filosofické myšlenky, Schellingova filosofie přírody a Hegelova, Feuerbachova a nakonec Proudhonova filosofie. Nezajímal se o teoretické zpracování filosofických idejí, ale o jejich užití v praxi v boji za svobodu a práva osoby.

K pousmání – a k zamyšlení

V kroužcích 40. let se slavjanofilové a západníci ještě mohli přít ve stejných salonech. Chomjakov, vášnivý diskutér a silný dialektik, bojoval s Gercenem. Gercen o Chomjakovi řekl: „Je jako středověcí rytíři střežící Bohorodičku, spí ozbrojený.“ Přeli se celé noci. Turgeněv vzpomínal, že když někdo uprostřed nejprudšího sporu navrhl, aby se něco pojedlo, Bělinskij vykřikl: „Ještě jsme nevyřešili otázku existence Boha a vy chcete jíst!“

Shrnutí

Filosofické směry slavjanofilů a západníků mají svůj původ v diskusích ruské inteligence, které probíhaly v Moskevských kroužcích. Hlavní téma sporů byly Petrovy reformy a následující vývoj Ruska. Pro mysticky zaměřené slavjanofily má Rusko vycházet ze specifických vlastností ruského národa, zakořeněného v pravoslavné církvi. Západníci vyjadřují své sympatie k ateismu a k západní Evropě, která má jít příkladem zaostalému Rusku. Schelling zaujímá zvláštní místo u slavjanofilů a ovlivní je svým pokantovským návratem k intelektuální intuici. Hegel má vliv na oba proudy, i když je často přiřazován k západníkům, v opozici k Schellingovi.

Kontrolní otázky

1. Vysvětlíte rozdíl mezi termíny „Verstandt“ a „Vernunft“ a jejich překlad do ruštiny.
2. Co znamená termín *cel'nosť* a který filosof (nebo filosofové) se jím zabývají?
3. Vysvětlíte význam termínu *sobornost*.
4. Proč byly *Filosofické listy* pro vládu nebezpečné?
5. Vyjmenujte hlavní představitele slavjanofilů.
6. Vyjmenujte hlavní představitele západníků.
7. Čaadajevovo zařazení je sporné. Ke kterému proudu byste zařadili Čaadajeva vy a proč?

Úkol

1. Jaké jsou základní rozdíly mezi slavjanofily a západníky? Vyjmenujte nejdůležitější představitele těchto proudů a podívejte se na prolínání tendencí uvnitř obou směrů i u jednotlivých představitelů.
2. Vyjmenujte a vysvětlete nejdůležitější filosofické pojmy I. Kirejevského. Jak vysvětluje pojem „rozum“ po ruském způsobu ve srovnání s Kantem?

Rozšiřující a doplňující literatura

- ČAADAJEV, P. J. *Filozofické listy, apologie bláznova*. Praha: Odeon, 1989.
- LOSSKIJ, N. O. *Dějiny ruské filosofie*. Olomouc: Refugium Velehrad-Roma, 2004.
- MASARYK, T. G. *Rusko a Evropa I*. Praha: Ústav T. G. Masaryka, 1995.
- MASARYK, T. G. *Rusko a Evropa II*. Praha: Ústav T. G. Masaryka, 1996.
- MASARYK, T. G. *Rusko a Evropa III*. Praha: Ústav T. G. Masaryka, 1996.
- FIGES, O. *Natašin tanec*. Praha - Plzeň: Beta-Dobrovský - Ševčík, 2004.
- ODOJEVSKIJ, V. F. *Ruské noci*. Praha. Odeon, 1981.
- BERĎAJEV, N. *Smysl dějin*. Praha: OIKOYMENH, 1995.
- JELÍNEK, I. Berďajevova „Krise umění“ a problematika jejího převezení do češtiny. In: *Studia Humanitatis - Ars hermeneutika, Metodologie a theurgie hermeneutické interpretace IV*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2012, s. 221–234.

Ukázka textu

Orlando FIGES: *Natašin tanec*

Děti roku 1812

(...) Čtenář moderního světa - v němž média přijdou téměř každý měsíc s nějakým sebedrásajícím prohlášením - sotva porozumí, jakým zkázonosným otřesem *První list* (Čaadajeva) byl. Vzal půdu pod nohama každému člověku, který vyrostl ve víře, že jeho domovem je „evropské Rusko“. Pobouření bylo nezměrné. Vlastenci vyžadovali veřejnou obžalobu tohoto „šílence“ za „nejstrašnější urážku naší národní cti“, na carův rozkaz byl Čaadajev skutečně za šíleného prohlášen, bylo na něj uvaleno domácí vězení a každodenní lékařské návštěvy. Ale to, co napsal, pocíťoval každý přemýšlivý Rus už dlouho - zdrcující pocit, že žije na pustině nebo „v zemi preludů“, jak napsal Bělinskij, v zemi, kterou, jak se obával, patrně nikdy dobře nepozná; a pronikavý strach, že jejich civilizace navzdory *raison d'être* Západ ve skutečnosti nikdy nedohoní. Po roce 1825 se podobných kulturně pesimistických vyjádření vyskytlo mnoho. Triumf reakce zrodil hlubokou averzi k „ruské cestě“. „Skutečně vlastenectví“, psal kníže Vjazemskij v roce 1828, „by se mělo skládat z nenávisti vůči Rusku v té podobě, v jaké se v současné době prezentuje.“ Literární kritik Naděždin (který

První list uveřejnil ve svém časopisu *Dalekohled*) v roce 1834 napsal: „My (Rusové) jsme nic nevytvořili. Neexistuje žádný vědecký obor, ve kterém bychom se mohli pochlubit něčím vlastním. Neexistuje jediná osoba, která by mohla ve světové civilizaci Rusko zastoupit.“

Slavjanofilové měli na krizi, kterou vyvolal Čaadajev, opačnou odpověď. Jako samostatné seskupení se poprvé profilovali ve třicátých letech devatenáctého století, kdy se pustili do veřejných sporů se západníky, lidmi naladěnými prozápadně, ale i jejich kořeny vyrůstaly z roku 1812. Hrůzy Francouzské revoluce vedly slavjanofily k odmítnutí univerzální kultury osvícenství a zdůrazňování domácích tradic, které Rusko od Západu odlišovaly. Jejich všeobecnou odpovědí na katastrofu roku 1825 bylo hledání „rušnějšího“ životního stylu. Když už bylo zcela jasné, že se Rusko od západní cesty odkloní, evropští Rusové, tak jako Lavreckij v Turgeněvově *Šlechtickém hnízdě* (1859), začali prozkoumávat – a hledat ony ctnosti – ty části ruské kultury, které se od Západu lišily:

Volnomyšlenkář začal chodit do kostela a nechával tam za sebe odříkávat modlitby; Evropan začal chodit do ruské lázně, obědval ve dvě odpoledne a v devět uléhal do postele, kde ho ukolébalo ke spánku tlachání jeho starého komorníka....

Slavjanofilové nejdříve hledali ctnosti v místních patriarchálních obyčejích – čemuž se nelze příliš divit vzhledem k tomu, že se většinou narodili v rodinách pozemkové šlechty, která žila na stejném místě několik set let. Konstantin Aksakov, nejznámější a nejextrémnější slavjanofil, strávil prakticky celý svůj život ve stejném domě a slovy jednoho současníka k němu lnul „jako ústřice ke své schránce“. Idealizovali si prostý lid (*narod*) jako pravého nositele národního charakteru (*narodnost*). Slavjanofilní folkloristé jako Petr Kirejevskij chodili po vesnicích a zapisovali vesnické písně, které se podle jejich názoru daly interpretovat jako historické vyjádření „ruské duše“. Jako oddaní stoupenci pravoslavného ideálu prosazovali názor, že se Rusové odlišují křesťanským sebeobětováním a pokorou. To byl základ spirituální komunity (*sobornost*), v níž byli podle jejich představ pán i jeho otrok svázáni patriarchálními obyčejí a pravoslavnou vírou. Aksakov dokazoval, že se tento „ruský typ“ vtělil do legendárního lidového hrdiny Ilji Muromce, který vystupuje v epických básních jako ochránce ruské země proti nájezdníkům, bezvěrcům, banditům a příšerám a je se „svou ohleduplnou silou a neagresivitou ochotný bojovat i v obranné válce za věc lidu“. Tytéž vlastnosti vykazovali vesničtí vojáci z roku 1812. Mýtus vstoupil do dějin.

FIGES, O. *Natašin tanec*. Praha – Plzeň: Beta-Dobrovský – Ševčík, 2004, s. 133–134.

4 OTCOVÉ A DĚTI

V této kapitole se dozvíte:

- kdo byli nihilisté
- o hlavních protagonistech materialismu a pozitivismu v Rusku ve druhé polovině 19. století
- jaký byl cíl narodníků
- jaký byl rozdíl mezi anarchismem a nihilismem

Budete schopni:

- porovnat generaci čtyřicátých a šedesátých let 19. století
- rozlišit jednotlivé myšlenkové proudy šedesátých a sedmdesátých let 19. století

Klíčová slova této kapitoly:

nihilismus, materialismus, pozitivismus, narodníci, anarchismus

Čas potřebný k prostudování učiva kapitoly:

1 hodina.

Průvodce studiem

Šedesátá léta 19. století jsou období konfliktu mezi starou a novou generací. Nová generace, mezi něž patří nihilisté, materialisté, pozitivisté a anarchisté, se snaží zničit autoritu a náboženské tendence předešlé generace. I když v sedmdesátých letech z pocitu provinění se inteligence vydá na venkov, aby sdílela harmonické soužití v komunitě venkovanů, tato idylka se brzy rozplyne. Perzekuce ze strany státu a nepřátelství lidu přivedlo inteligenci k propagaci násilí za účelem změny ve společnosti.

Nihilismus

V roce 1861 vychází Turgeněvův román *Otcové a děti*. Uplynulo jen několik měsíců od zrušení nevolnictví (1861), aktualizované Alexandrem II. To poukazuje i na sílu, které dosáhly myšlenky inteligence.

I když západnicky orientovaný Turgeněv není zařazován přímo mezi ruské filosofy, ve výše zmiňovaném románu se odráží situace, ve které se ocitla nová generace. Šedesátá léta byla obdobím materialismu, ateismu a nihilismu. Turgeněv se přátelil s Bakuninem, v Londýně navštěvoval Gercena, diskutoval s Dobroljubovem, Tolstojem, Dostojevským, bojoval proti nevolnictví. (Známá je příhoda, kdy Turgeněv schoval nevolnici, svou kamarádku z dětství, kterou matka prodala agresivní sousedce, a Turgeněv se postavil proti policii s puškou. Až do zrušení nevolnictví měl Turgeněv problémy se soudem.) Tyto filosofické diskuze se samozřejmě objevují i v jeho románech.

Román *Otcové a děti* se odehrává roku 1859 a zobrazuje střet dvou generací – na jedné straně jsou aristokrati žijící na statku mezi nevolníky, na druhé jejich synové (Arkádij je kandidát filosofie a Bazarov přírodovědec). Velký rozruch způsobila postava Bazarova. Tento realista, pozitivista a materialista byl označen i jako **nihilista** – člověk, který neuznává žádnou autoritu, je ke všemu kritický a nic nepřijímá z pouhé víry. Přestože to byl Turgeněv, který proslavil termín nihilismus v Rusku, nebyl první, kdo jej použil. Podle Kateřiny Judith Krulišové „jeho autorem je Nikolaj Naděždin, který ve své stati «Сонмище нигилистов» popsal nové tendence a směry v ruské literatuře a filosofii své doby, tedy přelomu dvacátých a třicátých let devatenáctého století. Život termínu nihilista v podobě svého literárního hrdiny Bazarova vtiskl až mnohem později Ivan Sergejevič Turgeněv.“ (*Podoby revolucionáře v ruské literatuře: rebel, nihilista, propagandista, terorista*).

Nihilisté se snaží hlavně zbořit staré tradice založené na pravoslavné víře, ale nezajímají se moc o to, čím budou tyto tradice nahrazené. Mají pouze destruktivní tendence.

Staví se proti umění, které nemá žádný utilitaristický význam. Nihilisté uznávali jen jednotlivé vědecké obory. Začal upadat i hegeliánský idealistický systém a metafyzika přenechala místo materialistům a pozitivistům.

Ruští materialisté

Materialisté se aktivně zúčastňovali revolučního hnutí a nacházeli se již ve dvacátých letech 19. století mezi děkabristy. Tito ale nemají žádný význam pro rozvoj filosofie.

V šedesátých letech byli materialisty Bakunin, Černyševskij, Dobroljubov, Pisarev.

Michail Alexandrovič Bakunin

M. A. Bakunin vstoupil v roce 1835 do Stankevičova kroužku. Studoval filosofii Kanta, Fichteho a obzvlášť Hegela, podle kterého chápal skutečnost jako věčný Boží život, jako vůli a působnost Ducha. Všeobecně musí být zrealizováno v konkrétním životě individuální osoby. V tomto období interpretoval Hegela v duchu konzervatismu.

V roce 1840 odjel do Berlína a tam, po sblížení se s levicovými hegeliány, přešel z konzervatismu do opačného extrému. Začal hlásat likvidaci starého a aktivně se účastnil mnoha povstání. Tak skončil ve vězení a ve vyhnanství na Sibiři, odkud se mu podařilo

v roce 1861 utéci do Anglie. Poté žil v Itálii a ve Švýcarsku. Bylo to v období, kdy se stal materialistou a začal vypracovávat svou teorii anarchismu. Hlásá zrušení dědičného vlastnictví, předání půdy zemědělským komunitám a fabrik dělníkům a dělnickým asociacím, zrušení manželství a rodiny, zavedení povinné školní docházky. Skutečně svobodní lidé nepotřebují státní moc a společenský celek má být svobodný svaz svobodných obcí.

Takto charakterizuje Bakunina Berďajev v knize *Ruská idea* (Praha: OIKOYMENH, 2003):

„Bakunin přechází od hegelovského idealismu k filosofii činu, k revolučnímu anarchismu v jeho nejradikálnější podobě. Je typicky ruským fenoménem – je to ruský šlechtic, jenž objevil vzpouru. Světový věhlas získal hlavně na Západě. Během revolučního povstání v Drážďanech navrhuje postavit před revoluční bojovníky Raffaelovu Madonu v naději, že do ní nebude vojsko střílet. Bakuninův anarchismus je zároveň slovansko-ruským mesianismem. Bylo v něm něco slavjanofilského. Světlo podle něj přijde z Východu. Z Ruska se rozšíří světový požár, který zachvátí celý svět. Z Bakunina cosi pronikne i do komunistické revoluce, nehledě na jeho nepřátelství vůči marxismu. Bakunin měl za to, že Slované sami by nikdy nemohli vytvořit stát. Toho jsou schopny jen dobyvačné národy, kdežto Slované žili v bratrstvech a v občinách. Velmi neměl rád Němce (...). V Paříži se jednu dobu přátelil s Marxem, ale později se s ním ostře rozchází a svede boj o I. internacionálu, v němž zvítězil Marx. Pro Bakunina byl Marx ctitelem státu, pangermanistou a jakobínem. A jakobíny Bakunin neměl v lásce. Anarchisté usilovali o revoluci prostřednictvím lidu, kdežto jakobíni prostřednictvím státu. Stejně jako ostatní ruští anarchisté, i on je protivníkem demokracie. Naprosto odmítavě se stavěl k všeobecnému volebnímu právu. (...) Také měl velmi nepřátelský postoj k možnému ovládnutí života vědou a vědci. A marxistický socialismus je socialismem vědeckým. (...) Na rozdíl od marxismu se vyznává z víry v lidový živel, hlavně u ruského lidu. Národ nemá být připravován k revoluci cestou propagandy. Stačí ho jen podnítit ke vzpouře. Za své duchovní předchůdce považoval Stěnku Razina a Pugačeva. To Bakunin řekl, že *vášeň ničení je tvořivá vášeň.*“ (s. 136–137)

Nikolaj Gavrilovič Černyševskij

N. G. Černyševskij se stal materialistou již ve dvaceti letech. Považoval za důkaz Boží neexistence nezasloužené utrpení lidí, zvláště těch dobrých. Snažil se o zničení monarchie za pomoci rolnické revoluce.

Byl ovlivněn Hegelem, zvláště jeho dialektickou metodou, která nutí člověka uznat, díky existujícím protikladným silám, neustálou změnu okolního světa.

I nejtvrďší oříšek materialistů, tedy důkaz, že původ psychických procesů se nachází v procesech materiálních, Černyševskij řeší odkazem na Hegela, podle kterého proměny množství ve svém určitém stupni provokují vznik nové vlastnosti. Na otázku, jestli jsou smyslové vlastnosti barev nebo zvuků obsaženy v materiálním procesu mimo lidský organismus, tudíž materiálního původu a ne psychického, odpovídá Černyševskij kladně. Tím se staví proti naturalistům, kteří se domnívají, že zemská vlnění éteru se proměňují na barevné dojmy uvnitř mozku.

V etice Černyševskij zastává teorii „rozumného egoismu“, podle kterého osobní štěstí jednotlivce může být prospěšné celé společnosti. Své etické myšlenky hlásal v románu *Co dělat?*. Protagonista románů o sobě mluví jako o člověku, který jedná jen podle toho, co se mu líbí.

I když do světa vědy Černyševskij vstoupil disertací z estetiky, centrem jeho vědeckého zájmu byla politická ekonomie.

Ve spisech Černyševského a jeho kolegy, literárního kritika Dobroljubova, jsou obsaženy nihilistické myšlenky popírající tradiční zásady společenského života.

Dmitrij Ivanovič Pisarev

Za hlavního představitele nihilismu je však považován **D. I. Pisarev**. Vysvětloval veškeré lidské snahy na základě egoismu: konat dobro znamená přinášet užitek a mít z něho pocit uspokojení. Proto člověk nepotřebuje žádnou autoritu, ani pocit povinnosti, ale může svobodně jednat. Jako prakticky založený člověk opovrhoval filosofií a uměním. Dával přednost holínkám před Shakespearem.

Stejně jako Bakunin se přikláněl k horlivému likvidování všeho kolem. Svou filosofii vyjadřuje těmito slovy: „Co je možné rozbít, je třeba rozbít. Co ránu vydrží, to se hodí. Co se rozletí na kusy, je zmetek. V každém případě bij napravo nalevo. Škody z toho nebude a ani být nemůže.“ (Losskij, N. O. *Dějiny ruské filosofie*, s. 102.)

Z pohledu Pisareva společenský život potřebuje ke svému zdokonalení „myslící realisty“, kteří by vycházeli z přírodovědeckých objevů.

Pozitivisté

V Rusku měl vliv i francouzský pozitivismus A. Comta a anglický pozitivismus J. S. Millera a H. Spencera. Významní ruští představitelé tohoto směru byli P. L. Lavrov a N. K. Michajlovskij.

Petr Lavrovič Lavrov

Lavrov prohlásil za předmět vědy pouze fakta daná zkušeností. Filosofie kriticky sjednocuje veškeré poznání do jednotlivého celku. Nazýval svou filosofii antropologismus, neboť je do jeho středu postaven člověk. Člověk míří k vlastnímu uspokojení. Ale člověk vnitřně vyvinutý nachází rozkoš v mravní činnosti a v uvědomování si vlastní hodnoty.

Považuje za pokrok rozvoj vědomí a kritického myšlení a nárůst mezilidské solidarity ve společenském životě. Pouze v socialistické revoluci, kterou provede ruský národ jako první, vidí Lavrov cestu k sociální spravedlnosti.

Nikolaj Konstantinovič Michajlovskij

Michajlovskij byl redaktorem *Ruského bohatství*, tedy časopisu **narodniků**, ze kterých se vytvořila strana socialistických revolucionářů.

Jeho ideál je mnohostranně rozvinutá osobnost a spolupráce mezi takovými osobnostmi vytváří síly ke společenské aktivitě přinášející společné štěstí. V lidské individualitě musí být rozvinuty všechny schopnosti. Michajlovskij si všiml, že i když používáním jedné

schopnosti dochází k jejímu vysokému stupni rozvoje, ale dochází tím k odumírání ostatních schopností. Tím klesá i rozvojový typ.

Michajlovskij kritizuje darwinistickou teorii a nesouhlasí se zákonem přírodního výběru přeneseného do lidské společnosti: není to člověk, co se přizpůsobuje prostředí a hubí ty, kteří se nepřizpůsobují, ale je to právě člověk, kdo si přizpůsobuje životní podmínky, aby nehubil ostatní.

Narodníci

Narodnictví je spolu s nihilismem a anarchismem specificky ruským jevem.

Základem byla vždy víra v lid jako ochránce pravdy a spravedlnosti. Lid se ale liší od racionalizovaného a se státem spjatého národa jako historického útvaru. Tudíž narodnictví neznamena nacionalismus. Národnost je spíše abstraktní idea, lid je konkrétní společenství. Ruské narodnictví se ke státu staví negativně. Lid je stavěn do protikladu jednou proti inteligenci a vzdělaným vrstvám, jindy proti šlechtě a vládnoucím třídám.

Dobou narodnictví byla především sedmdesátá léta. V roce 1874 se vydávaly davy studentů z moskevské a petěrburské univerzity na venkov, kde chtěli začít nový život v bratrských komunitách vesničanů.

„*Chožděnije v narod*“ (chození mezi lid) se dosti podobalo asketické misi, kdy studenti hledali harmonii v přirozeném socialismu ruského venkova. Pojmenovali se **narodníci** (služebníci lidu) a začali se oblékat a mluvit jako vesničané. Doufali, že vykoupí svůj pocit viny za privilegovaný původ tím, že osvobodí vesničany od bídy, nevědomosti a útlaku šlechty a státu. Přední narodnický teoretik byl N. Michajlovskij.

Narodníci odešli od rodičů a žili v „pracovních komunách“, v nichž patřilo všechno všem (někdy včetně milostných vztahů). Řídili se pravidly ustanovenými kritikem N. Černyševským v románu *Co dělat?* (1862), který přinášel návod na novou společnost a stal se revolucionářskou biblí i pro mladého Lenina.

Komunity ale dlouho nevydržely a začaly se rozpadat. Studenti nezvládli nápor venkovské dřiny a převládly hádky o vlastnictví a milostné záležitosti. Ale duch komuny, asketického života a víry v materialismus nadále podněcoval odmítání starého společenského řádu a tato generační propast, jak je popsána i v románu *Otcové a děti*, se neustále prohlubovala.

Narodnické hnutí nabývá revoluční povahy poté, co začalo být pronásledováno vládou za činnost pouhého kulturního rázu. Ale narodníci neměli nepřátele pouze u státní moci. Nepřijal je ani lid, který neustále inteligenty udával. To narodníky přivedlo k teroristickým metodám. Koncem sedmdesátých let se vyvíjí radikální a revoluční narodnictví a je vedeno stranou *Narodnaja volja*.

Anarchismus

Anarchistická ideologie byla z velké části vytvořena ve vyšších kruzích ruské šlechty. Bakunin a Kropotkin patří mezi nejznámější radikální anarchisty a Lev Tolstoj propagoval anarchismus náboženský.

Na první pohled se může zdát, že anarchismus a nihilismus jsou propojeny. Avšak nihilismus se snaží pouze likvidovat starý systém, aniž by měl čím ho nahradit. Kdežto anarchisté se snaží tvořit a nejenom ničit. Moto Proudhonovo: „destruam et aedificabo“ (zničím a postavím) je tomu příkladem.

Termín „anarchie“ byl poprvé použit během Francouzské revoluce v negativním smyslu proti levicové opozici. Prvý, kdo použil pozitivně tento termín, byl Proudhon. Jeho myšlenky měly vliv na ruské anarchisty.

Bakunin přijímá od Proudhona program federace „zdola“ a chtěl uskutečnit federaci slovanských národů. Při svém uvažování se držel Hegelovy dialektické formule: „Státnost (centralizace) je *tezí*, anarchie nebo amorfismus je *antitezí*, federace však bude *syntezí*.“

Lev Tolstoj nechtěl být zařazen mezi anarchisty. Nesouhlasil s jejich metodou násilí a terorismu. Ale jeho odmítání jakékoliv státní autority ho s anarchistickým myšlením spojuje.

Zajímavý příklad

V roce 1916 se někdo Ďagileva zeptal, odkud vzal Ruský balet svou duchovní podstatu. Na ruské vesnici, pravil: „v užitkových předmětech (domácím náčiní venkovských regionů), v malovaných saních, v obrázcích a barvách na vesnických oděvech nebo v dřevorezbách kolem okenních rámců, tam jsme našli své motivy a na tomto základu jsme budovali. Ruský balet byl ve skutečnosti přímým nástupcem ‚chožděnija v narod‘ ze sedmdesátých let devatenáctého století.“ (Figes, O. *Natašin tanec*, s. 238)

Shrnutí

V šedesátých letech 19. století nastupuje nová generace, která se snaží zničit názory generace let čtyřicátých. Tento rozpor je vykreslen v Turgeněvově románu *Otcové a děti*. Mezi tuto novou generaci můžeme zařadit nihilisty, materialisty, pozitivisty a anarchisty. V sedmdesátých letech propukne i tendence inteligentů poznávat zidealizovaný lid. Budou ale pronásledováni jak ze strany státu, tak i lidu. Z toho vyplyne další násilí a teroristické útoky.

Korespondenční úkol

Přečtěte si román *Otcové a děti* a vypište myšlenky, které vyjadřují doktrínu Černyševského, Dobroljubova a Pisareva. Kdo zastává pozici slavjanofilů? Najděte pasáž, kde bude poprvé použito termínu „nihilismus“. Bude vítáno i nalezení jiných vlivů!

Kontrolní otázky

1. Jaký je rozdíl mezi nihilismem a anarchismem?
2. Vyjmenujte ruské materialisty a vysvětlete jejich hlavní myšlenky?
3. Kdo byli narodnici?
4. Jaký měl význam román *Co dělat?* a kdo byl jeho autorem?

Rozšiřující a doplňující literatura

- WOODCOCK, G. *L'Anarchia. Storia delle idee e dei movimenti libertali*. Milano: Feltrinelli, 1966.
- LOSSKIJ, N. O. *Dějiny ruské filosofie*. Olomouc: Refugium Velehrad-Roma, 2004.
- MASARYK, T. G. *Rusko a Evropa I*. Praha: Ústav T. G. Masaryka, 1995.
- MASARYK, T. G. *Rusko a Evropa II*. Praha: Ústav T. G. Masaryka, 1996.
- MASARYK, T. G. *Rusko a Evropa III*. Praha: Ústav T. G. Masaryka, 1996.
- FIGES, O. *Natašin tanec*. Praha – Plzeň: Beta-Dobrovský – Ševčík, 2004.
- KRULIŠOVÁ, K. J. Podoby revolucionáře v ruské literatuře: rebel, nihilista, propagandista, terorista. *Proudy: středoevropský časopis pro vědu a literaturu*. Středoevropské centrum slovanských studií, 2014.
- NALDONIOVÁ, L. Turgeněvovy nihilistické děti. In: HOBLÍK, J. (ed.). *Filosofické procházky českou a ruskou literaturou*. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně, 2017. s. 46–57. *Acta Universitatis Purkynianae, Facultatis Philosophicae. Studia Philosophica*; svazek č. 16.
- VENTURI, F. *Roots of Revolution: A History of the Populist and Socialist Movements in 19th Century Russia*. New York, Alfred A. Knopf, 1960.
- BERĎAJEV, N. A. *Ruská idea*. Praha: OIKOYMENH, 2003.

Doporučené ukázky textů:

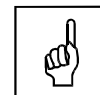
Krulišová, K. J.: https://www.phil.muni.cz/journal/proudy/filologie/studie/2014/2/krulisova_podobyrevolucionare.php

Naldoniová, L.: https://www.researchgate.net/publication/328125443_Turgenevovy_nihilisticke_deti

5 SOFIOLOGIE

V této kapitole se dozvíte:

- co je sofiologie a kdo jsou její hlavní představitelé
- o filosofii prvního ruského systematického filosofa V. Solovjova

Budete schopni:

- vysvětlit termín *Sofia*,
- popsat vznik prvního ruského nábožensko-filosofického směru sofiologie

Klíčová slova této kapitoly: sofiologie, Sofia, teosofie, teokracie, teurgie, pravda, intuitivismus, antinomičnost náboženského vědomí.

Čas potřebný k prostudování učiva kapitoly:

1 hodinu.

Průvodce studiem

V. Solovjov je zařazován mezi náboženské filosofy a jako první vytvořil originální ruský filosofický systém. Bylo to v období, kdy vládl pozitivismus, proti kterému se Solovjov postavil už ve své diplomové práci. Jeho filosofii ovlivnila osobní mystická zkušenost, kterou vyjádřil i v poezii. Solovjov dal podnět ke vzniku nového směru, tzv. sofiologie, jehož významnými představiteli jsou i P. Florenskij a S. Bulgakov.

Úvod do sofiologie

Sofiologie je teologicko-mystický směr, jehož zakladatelem je Vladimír Solovjov. Později na Solovjova navázali i Pavel Florenskij a Sergej N. Bulgakov (pozor na záměnu s Michailem Bulgakovem!). Solovjov ovlivnil i ruský symbolismus. Básníci Alexandr Blok a Vjačeslav Ivanov navázali na sofiologii Solovjova a vyjádřili v symbolech témata spojená s pojetím Sofie – božské moudrosti.

Hlavní problém, který sofiologie přináší, je její výchozí bod – přímá náboženská zkušenost a duchovní vize, která se dá těžko vysvětlit racionálními pojmy. Skutečnost, o které sofiologové hovoří, není uchopitelná pojmy, proto k vyjádření osobní zkušenosti jsou používány symboly.

Základní prameny, ze kterých sofiologové vycházejí, jsou texty Bible a církevních Otců, ikonografická tradice, učení Řehoře Palamy a osobní mystické zkušenosti. V teoretickém zpracování sofiologie najdeme i stopy stoické filosofie, kabaly, J. Böhma, Schellinga.

Termín *Sofia* ve smyslu Božské moudrosti, která je od Boha rozlišena a je prostředníkem mezi Jedním a mnohým, byl převzat z východního křesťanství. Podle Solovjova se tato Moudrost zjeví v Kristu a zaktualizuje v církvi; Bulgakov vidí její progresivní realizaci v historii; pro Florenského vyjadřuje Trojici, na které se Sofia účastní formou „čtvrté hypostaze“ (hypostaze znamená povýšení na samostatně existující objekt něčeho, co je ve skutečnosti pouze vlastností nebo vztahem).

U řeckých Otců Sofie byla totožná s Kristem a u starých Slovanů se ztotožňuje s Matkou Boží.

Bulgakov vidí počátky sofiologie u palamitismu, kdy Palamas rozdělí Boží bytnost od *energeia*. Božská energie a Sofia vyjadřují totéž.

Solovjov mluví o Sofii jako o vizi všejednoty a vyjadřuje ji symbolicky v podobě krásné dámy.

Jeden ze současných náboženských filosofů, B. P. Vyšeslavcev, přirovnává Sofii ke „kameni filosofů“ vědců, kteří si uvědomili, že jejich částečné vědomosti mohou získat hodnotu jedině v celku.

Vladimír Solovjov

V. Solovjov jako první vytvořil originální ruský filosofický systém a položil základy školy nábožensko-filosofické tvorby. Byl synem profesora Moskevské univerzity Sergeje Solovjova, známého historika a autora *Dějiny Ruska*, které vyšly ve 29 dílech.

Měl silné náboženské cítění a od malička se snažil překonat své tělo skrze různá asketická cvičení. Jeho filosofický systém byl ovlivněn třemi vizemi, které později označil za vize Sofie neboli Božské moudrosti, dokonalého ženského principu. Tuto zkušenost popsal v básni *Tri svidanija* (Tři setkání).

Od svých 13 do 18 let se dostal do náboženské krize a začal se věnovat Büchnerovu materialismu a Pisarevovu nihilismu. Dokonce se staly jeho společenskými ideály socialismus a komunismus. Z tohoto období se dostal četbou Spinozy, Feuerbacha a J. S. Milla. Z nich pochopil neodůvodněnost materialismu. Dále byl ovlivněn Schopenhauerem, Hartmannem, Schellingem a Hegelem. Na Moskevské univerzitě studoval Přírodovědeckou

a Historicko-filologickou fakultu. Po zakončení se věnoval ještě rok studiu na Moskevské duchovní akademii.

Jeho první významnou filosofickou prací byla jeho disertace *Krize západní filosofie. Proti pozitivistům*.

Věnoval se i indické, gnostické a středověké filosofii.

V roce 1880 Solovjov obdržel titul doktora filosofie. V disputaci obhájil spis *Kritika abstraktních principů*. Poté působil jako privátní docent na Moskevské a Petrohradské univerzitě, dále pak jako profesor na Vyšší ženské škole.

Po zavraždění cara Alexandra II. v roce 1881 se Solovjov postavil proti trestu smrti ve jménu vyšší pravdy. Po tomto vystoupení dobrovolně požádal Ministerstvo národního osvícení o odchod do výslužby.

Vystupoval na různých veřejných přednáškách, kterých se zúčastnili i Fjodor Dostojevskij a Lev Nikolajevič Tolstoj. Obnovil filosofická čtení na Petrohradské univerzitě.

V osmdesátých letech se Solovjov zabýval problémem sjednocení církví. Za tímto účelem odjel do Záhřebu na pozvání biskupa Strossmayera. Hlavní spis, ve kterém vyjádřil své názory ve prospěch katolické církve jako všesvětové nadstátní organizace, vyšel v Paříži pod názvem *La Russie et l'Église universelle*.

Domněnka, že by Solovjov přešel ke katolické církvi, bývá vyvrácena jeho posledními momenty života, kdy si ke svému lůžku pozval pravoslavného kněze, i když měl dostatek času, aby si povolal kněze katolického. Ve skutečnosti se snažil propojit církev pravoslavnou s katolickou a protestantskou. Byl přesvědčen o mystické jednotě těchto církví.

Plánoval přeložit celého Platóna, ale stihl jen několik dialogů.

Ve své poslední práci *Tři rozhovory* se zabývá problémem zla a v oddíle *Legenda o Antikristu* umělecky popisuje sjednocení katolické, protestantské a pravoslavné církve na konci světových dějin.

Solovjov zemřel na statku Trubeckých nedaleko Moskvy v roce 1900.

Tvůrčí období Vladimíra Solvojo

Dílo Vladimíra Solvojo se podle J. Trubeckého a D. N. Stremouchova dělí na tři období: teosofické, teokratické a teurgické.

1. V prvním období se snaží dát do popředí křesťanskou **teosofii** neboli vědění o Bohu a o jeho vztahu ke světu. Bez tohoto poznání by nebylo možné ztělesnění Sofie čili Velemoudrosti ve světě. Hlavními díly tohoto období jsou *Kritika abstraktních principů*, *Čtení o boholidství* a *Duchovní základy života*.

2. Ve druhém období, po roce 1882, Solovjov se upírá na proměnu lidstva pomocí **teokracie**, tj. správného státního a společenského řádu, který realizuje křesťanskou politiku. Hlavní díla tohoto období: *Velký spor a křesťanská politika*, *Historie a budoucnost teokracie*, *La Russie et l'Église universelle*, *Národnostní otázka v Rusku*.

3. Ve třetím období, od roku 1890, se dostává do popředí **teurgie**, tj. mystické umění, které vytváří nový život podle pravdy Boží. Hlavní spisy tohoto období jsou *Smysl lásky* a *Ospravedlnění dobra*.

Jeho očekávání realizace dobra se změnilo ve zklamání, které je vyjádřeno v posledním Solovjovově díle *Tři rozhovory*.

Veškerá lidská činnost se podle Solovjova dělí na praktickou, poznávací a tvůrčí. Tomuto dělení odpovídají i tři hlavní sféry lidské existence: mravní (praktická), teoretická (poznávací) a estetická (tvůrčí).

V teosofickém období se Solovjov věnuje hlavně teoretické filosofii, ve které se snaží přiblížit neměnnou pravdu. Ve druhé fázi se Solovjov věnuje převážně praktické filosofii a snaží se aktivně zapojit do propojení všech křesťanských církví (katolické, protestantské a ortodoxní). Jeho dílo v této fázi obsahuje teologické spisy.

Třetí teurgická fáze bývá kritiky dále dělena a její hlavní témata jsou umění, erós, morální filosofie (zde se připojí i témata teoretické filosofie z prvního období) a propojení křesťanské církve (v posledním díle o Antikristu). Termín teurgie se vztahuje k umění a podle Solovjova znamená veškerou lidskou činnost, která dopomáhá k vtělení božské Sofie do našeho světa.

Plnost Všejednoty, ke které míří veškeré lidské dění, se skládá ze tří elementů: z Dobra, Pravdy a Krávy. Dobro bez dalších dvou elementů je jen impuls bez síly, abstraktní Pravda sama o sobě je jen prázdné slovo a Kráva je jen ideál.

Pravé poznání v sobě musí sjednotit poznávání empirické, racionální a mystické. Racionální forma vědění musí být realizována v kontemplaci živého bytí. Proto Solovjov usiluje o propojení logické dokonalosti západní formy s obsahovou úplností duchovních kontemplanací Východu.

Cílem Solovjovovy filosofie je realizace univerzální syntézy vědy, filosofie a náboženství.

Jeho chápání světa má antropologický charakter. Člověk stojí na nejvyšším stupni stvoření. Ideálně dokonalý člověk je nejvyšší výraz Sofie. Dokonalý člověk však přišel v Kristu. Proto v Ježíši Kristu jako v Bohočlověku se spojuje Logos se Sofií. Bůh je působící síla neboli Logos, která realizuje prvou jednotu v Kristu. Druhá vytvořená jednotu je Sofie neboli princip lidství. Sofie je věčná Ženskost, která získává svou formu od Boha. Pro Boha je Sofie jeho jinakost (tj. vesmír). Tato věčná Ženskost se má sjednotit i v každé individuální bytosti. Celý světový proces míří k její realizaci a ztělesnění ve všech úrovních bytí.

Sofie má mnoho podob. Solovjov ji popisuje jako duši světa, Kristovo tělo, Církev nebo jako Pannu Marii.

Hlavní vlivy, které utvářely Solovjovovu filosofii, můžeme najít, kromě jeho osobní mystické zkušenosti, v křesťanském platonismu profesora Jurkeviče, v Schellingově učení o vztahu Absolutna a světa a v jeho učení o vývoji přírody směrem k vytvoření absolutního organismu. Také Solovjovovo hledání konkrétních principů a podmínek plného vědění má své kořeny v učení slavjanofilů Kirejevského a Chomjakova.

Jak chápe Vladimir Solovjov filosofii? V knize *Krise západní filosofie* (Olomouc: Refugium Velehrad-Roma, 2001) Solovjov filosofii definuje takto:

„Filosofie jako určité *rozumové* (reflektující) poznání je vždy věcí subjektivního myšlení. Naopak, v ostatních sférách lidské činnosti hraje *subjektivní* mysl jednotlivce trpnější roli: je jen článkem v řetězci *rodu*. Činnost jednotlivce je *neosobní*, stejně jako je tomu u včel nebo u mravenců. Je jasné, že základní prvky života a komunikace lidstva, tj. *jazyk*,

mytologie, prvobytné formy *společnosti* – to je ve své podstatě absolutně nezávislé na *vědomé vůli jednotlivců*. Při dnešní vědecké úrovni už nikdo nepochybuje o tom, že jazyk nebo stát nevyprodukovala subjektivní vědomá činnost, že je *nevymysleli* jednotlivci, stejně jako například stavbu úlu nevymyslely jednotlivé včely. Co se týče konkrétně *náboženství* (nikoli však mytologie), ani to nemohl nikdo vymyslet. Také v něm člověk hraje méně atraktivní roli, protože za *objektivní* původ náboženství je považováno na člověku nezávislé vnější zjevení, a také protože subjektivním základem náboženství je víra lidových mas. A tuto víru vytváří tradice, nikoliv jednotlivec. Nakonec se podívejme na *uměleckou tvorbu*. Zde vidíme, že ačkoliv je jejím subjektem bezesporu daný umělec, přece pro pravou tvorbu potřebuje vystoupit za hranice svého střízlivého a nekompaktního vědomí, aby se mu dostalo extatické inspirace, protože čím méně obsahuje dílo osobní reflexe, tím vyšší je jeho umělecká hodnota. Nu a *filosofické poznání* je protikladem toho všeho, protože je vědomou činností subjektivní mysli čili jednotlivce se všemi projevy jeho individuálního vnímání a cíťení. Poznávajícím subjektem filosofie je povětšinou individuální *já*. (Je jasné, že tato definice, stejně jako všechny ostatní, je relativní.)

Filosofie je tedy způsobem myšlení *jednotlivců*. Obecný způsob myšlení *národů* a ras má vždy *náboženský*, a nikoliv filosofický charakter, a proto, když *všichni* jednotlivci žijí obecným duchovním životem národa, filosofie jako samostatný a nejvyšší názor zde nemá místo: rozumová činnost jednotlivců je plně určována jejich národní vírou. Je to *a priori* jasné a historicky nepochybné.

Můžeme tedy konstatovat, že filosofie vzniká jedině tehdy, když určitý myslící jedinec přestane respektovat svou národní víru. Ta pro něj ztrácí význam jako vnitřní neoddiskutovatelné přesvědčení, a z principu života se tak stává pouze předmět myšlení. Filosofie začíná tam, kde dílčí myslící oddělí své myšlení od obecné víry a staví se vůči ní do protikladu jako vůči něčemu *vnějššímu*.“ (s. 13–14)

Příklad

Z vyprávění o životních příhodách Solovjova:

Solovjov rozdával všechny své peníze a věci. „Vzpomínám si“, píše Trubeckoj, „jak jsem ho jednou za podzimního večera v Moskvě zastihl strádajícího chladem. Veškerým jeho oblečením byly v té době dva lehké pánské obleky a ještě lehčí šedý plášť. Nedlouho před tím neměl peněz, a přesto jakémusi prosebníkovi dal všechno soukenné a vůbec teplé prádlo, co měl. Domníval se, že si do zimy stihne vydělat na kožich.“

Během hostin, které se podobaly platónským sympóziím, Solovjov pil víno a říkával Trubeckému: „Víno je skvělý usvědčovatel. Vždycky člověka plně odhalí. Kdo je dobytek, víno z něj udělá dokonalé hovado, a kdo je člověk, stane se člověkem vyšším.“

Otec Pavel Florenskij

Pavel Florenskij se stal částí proudu ruské náboženské filosofie, který navázal na aktivitu V. Solovjova.

Florenskij vystudoval matematiku a filosofii na Moskevské univerzitě a stal se profesorem Moskevské duchovní akademie na Katedře historie filosofie. V roce 1911 se nechal vysvětit na kněze.

Po bolševické revoluci byly Duchovní akademie zavřeny a Florenskij začal pracovat jako technik v Glavelektra (hlavní správa elektrického průmyslu).

Jeho talent byl tak rozmanitý, že se mu začalo říkat „ruský Leonardo da Vinci“.

Byl básník symbolista, znamenitý matematik, vynikající astronom a fyzik, inženýr elektrotechnik (měl vedoucí místo v komisi pro elektrifikaci), profesor perspektivní malby v moskevském VCHUTEMASu, skvělý hudebník (znalec Bacha a polyfonické hudby), polyglot ovládající skoro všechny živé a klasické jazyky (včetně jazyků Kavkazu, Íránu a Indie), geolog a zakladatel kamenného slévárenství v SSSR. Dokonce v roce 1927 objevil jakýsi netuhnoucí strojní olej, který bolševici na počest desetiletí sovětské moci nazvali „dekanit“.

Bolševici se ho snažili donutit zřít se své pastorační činnosti a kněžského svěcení, proto ho poslali do koncentračního tábora, kde v roce 1937 zemřel.

Florenského stěžejní dílo je *Sloup a opora pravdy*, kde se zaměřil na **problém pravdy** a způsobu jejího hledání. Řeší jej na základě dogmatu o Svaté Trojici a pojmu jednobytnosti. Pravdu nazývá Absolutní realitou a nadracionální neporušeností. Neplatí v ní racionální zákony totožnosti $A = A$, které jsou výrazem mrtvé strnulosti a statické osamělosti. V živoucí pravdě je A totožné s $ne-A$.

Florenskij vysvětluje rozdíl mezi Bergsonovým iracionálním intuitivismem a ruským intuitivismem. Bergsonova slepá intuice nevede k pravdě, ale intuice musí být propojena s diskursivním soudem. Pravda se dostává do vědomí cestou rozumové intuice a spojuje do jednoty diskursivní rozčleněnost (diferencialitu) a intuitivní integritu.

Popisuje Sofii jako čtvrtý hypostatický element. Je to obecná světová realita, která je jako celek propojena láskou k Bohu a ozářena krásou Svatého Ducha.

Otec Sergej Bulgakov

Vystudoval Právnickou fakultu Moskevské univerzity a stal se v roce 1901 profesorem politické ekonomie v Kyjevském polytechnickém ústavu. Zpočátku byl marxista, ale později pod vlivem Solovjova se od této ideologie odvrátil.

Ještě před vysvěcením na kněze (1918) napsal své základní náboženské dílo *Světlo nehasnoucí* (1911–1916). Uvažuje zde o přirozenosti náboženského vědomí, jehož základním faktem je víra.

Bulgakov je hned po Florenském zastáncem učení o **antinomičnosti** (protikladu) náboženského vědomí. První část knihy *Světlo nehasnoucí* obsahuje rozbor základní antinomie, tj. transcendentality a imanentity Boha vůči světu. Na jedné straně je Absolutno pro svět Božským nic, neboť nelze vyjádřit žádným pojmem ze sféry pozemského bytí. To je předmětem negativní (apofatické) teologie.

Na druhé straně je Bůh považován za Absolutno, které v sobě zahrnuje rozlišení mezi Bohem a světem (člověkem). Tím vzniká možnost ho definovat jako imanentně-

transcendentního. Bůh tak vystupuje ze své transcendentality a absolutnosti do imanentnosti a určitého dualismu. Tím se dostane do oblasti pozitivní (katafatické) teologie.

Shrnutí

Sofiologie oživila období pozitivismu a vytvořila nový směr náboženské filosofie. V. Solovjov zapůsobil na celou řadu filosofů počátku 20. století a měl velký vliv i na symbolisty. Jeho filosofie se dělila na tři období – teosofické, teokratické a teurgické, které odpovídalo veškeré lidské činnosti – poznávací (teoretické), praktické (mravní) a tvůrčí (estetické).

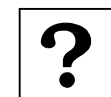
Otázka k zamyšlení

Co myslí Bulgakov antinomičností náboženského vědomí?

Korespondenční úkol

Přečtěte si desátý list ze *Sloupu a opory pravdy* a vysvětlete termín Sofie v podání P. Florenského.

Kontrolní otázky

1. Srovnejte pojem sofia podle Solovjova, Florenského a Bulgakova?
2. Co ovlivnilo vznik sofiologie (filosofické směry, texty apod.)?
3. Jaká byla Solovjova činnost ve třech obdobích jeho tvorby?

Rozšiřující a doplňující literatura

- ALTRICHTER, M. *Od Sofie k New Age*. Olomouc: Centrum Aletti, 2001.
- SOLOVJOV, V. *Krása v přírodě; Obecný smysl umění; Smysl lásky*. Olomouc: Refugium Velehrad-Roma, 2001.
- FLORENSKIJ, P. *Sloup a opora pravdy*. Olomouc: Refugium Velehrad-Roma, 2003.
- LOSSKIJ, N. O. *Dějiny ruské filosofie*. Olomouc: Refugium Velehrad-Roma, 2004.
- MASARYK, T. G. *Rusko a Evropa I*. Praha: Ústav T. G. Masaryka, 1995.
- MASARYK, T. G. *Rusko a Evropa II*. Praha: Ústav T. G. Masaryka, 1996.
- MASARYK, T. G. *Rusko a Evropa III*. Praha: Ústav T. G. Masaryka, 1996.
- SOLOVJOV, V. *Krise západní filosofie*. Olomouc: Refugium Velehrad-Roma, 2001.

- LOSEV, A. F. *Vladimir Solovjov a jeho doba*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2018.
- NALDONIOVÁ, L. *Ruská sofiologie a věčné ženství*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2012.
- NALDONIOVÁ, Lenka; VOREL, Jan. Pavel Florenskij a Andrej Bělyj – magie slova a symbolu I. *Paideia: Philosophical e-journal od Charles University*, 2010, č. 1. Dostupné z: https://philhist.spbu.ru/images/books/naldoniova_prvni.pdf nebo: https://www.academia.edu/28940254/Pavel_Florenskij_a_Andrej_Belyj_magie_slova_a_symbolu_I.
- NALDONIOVÁ, Lenka; VOREL, Jan. Pavel Florenskij a Andrej Bělyj – magie slova a symbolu II. *Paideia: Philosophical e-journal od Charles University*, 2010, č. 2. Dostupné např. z: <https://ojs.cuni.cz/paideia/article/download/1823/1402/9093>.

6 MARXISMUS

V této kapitole se dozvíte:

- jak působila socialistická a marxistická filosofie v Rusku
- jak Marx interpretoval materialismus
- co znamená pojem hmoty
- jaký je rozdíl mezi Hegelovou a Marxovou dialektikou
- jak se liší dialektický materialismus od historického

Budete schopni:

- vysvětlit vývoj socialistických a marxistických myšlenek v Rusku
- rozlišovat mezi dialektickým a historickým materialismem

Klíčová slova této kapitoly: dialektika, materialismus, hmota, dialektický materialismus, historický materialismus

Čas potřebný k prostudování učiva kapitoly:

3 hodiny

Průvodce studiem

Marxismus měl v Rusku tak obrovský vliv, že se stal ve formě marxismu-leninismu oficiální a jedinou povolenou filosofií během sovětského období. Na vesnicích ale již tradičně existovaly jisté formy rolnických komun, nazývané *mir* nebo *obščina*, proto se Marxovy a socialistické myšlenky prosazovaly snadno právě v Rusku. Zaměříme se na Marxovu dialektickou interpretaci veškerého jsoucna a společenského dění.

Socialistické směry

Rozvoj ruského průmyslu a vzrůst dělnických mas za Alexandra II. a III. vytvořil podmínky pro spontánní dělnické hnutí, k němuž se připojila ruská socialistická inteligence. Převahou sociálně-politických směrů a všeobecných hnutí v daném období budou ve výkladu vůdčí osobnosti poněkud staženy do pozadí. Sociální demokracie a marxismus jsou částí těchto směrů.

Socialismus je v Rusku stejně starý jako v Evropě. Evropské socialistické myšlenky nacházely okamžitě své stoupence i v Rusku. Velký vliv měli na Rusy francouzští socialisté a z německé filosofie to byli zejména Feuerbach, Marx a Lassalle. Stejně jako evropští socialisté, i ti ruští hledají v socialismu nový světový názor a novou mravnost. Jejich cílem je obnovit celý život společnosti a vytvořit její nové základy. Teoretický základ socialismu je pozitivismus a materialismus a staví se do opozice proti oficiálnímu teokratismu. Tento ideál však vede u části socialistů k terorismu. Vznikají například tajné organizace jako *Narodnaja volja*, ve kterých se připravují teroristické útoky.

Gercen, Bakunin a Černyševskij prohlásili ruský *mir* za sociální jednotku společnosti. Ale k její přeměně je nutná sociální revoluce. Tato myšlenka se stane sociální a hospodářskou teorií, která bude vypracovaná v narodnictví. O filosofické zdůvodnění socialismu se snažil Lavrov a Michajlovskij.

Ruský socialismus je charakterizován mužikofilstvím (*mužik* je ruský rolník) a narodnictvím. K dělníku se obrací **marxismus**.

Marxismus

Slovo „marxismus“ se může používat v těchto významech:

1. ve smyslu učení a díla K. Marxe
2. může znamenat směr inaugurovaný Marxem ve filosofii a v sociologii a v národním hospodářství
3. nebo marxisticko sociální demokracii ve smyslu dělnické strany a její politiky

Marxovo učení se okamžitě stalo známé i v Rusku a první překlad *Kapitálu* byl právě v ruštině – překlad prvního svazku vyšel v roce 1872. Bakunin přeložil roku 1862 Komunistický manifest a Tkačov propagoval historický materialismus podle Marxovy formulace z roku 1859. V sedmdesátých letech Michajlovskij již zkoumal historický vývoj Ruska podle Marxovy teorie. Byly použity i Engelsovy práce o postavení anglického dělníka.

V devadesátých letech zahajují teoretičtí vůdcové sociální demokracie boj s narodnictvím o dějinně-filosofickou teorii vývoje Ruska. Mezi nimi vystupuje například Struve, S. N. Bulgakov, Plechanov, Lenin. Většina inteligence se postavila na stranu marxistů. Ale toto vítězství nad narodniky bylo i počátkem krize marxismu, od kterého odešli mnozí vedoucí teoretikové. Jeden z důvodů krize bylo i působení vlivů německého revizionismu a Bernsteina.

Počátkem 20. století se opět stane vládnoucí politickou mocí terorismus s tradicemi *Narodnoj volji*. Mezi marxisty a narodniky nastanou nové diskuze. Narodnici po spojení s revizionisty získali opět sílu. Mezi mluvčími marxismu jsou Plechanov a Lenin. Struve a Bulgakov se stali kritiky pravověrného marxismu.

Úloha marxistické filosofie

V komunistických zemích se marxismus-leninismus, jako jediná filosofie povolená státem, stal součástí politické a společenské praxe. Žádné jiné hnutí, které bylo vyvoláno filosofií, nemělo větší moc.

Celý tento systém byl rozdělen do tří oborů:

1. filosofie, která se dále dělí na „**historický materialismus**“ a „**dialektický materialismus**“
2. politická ekonomie
3. teorie vědeckého socialismu, která jedná o taktice mezinárodního komunistického hnutí

Filosofie ale byla více než pouhou částí systému. Byla metodou i světovým názorem současně.

Až do roku 1925, kdy byla vydána Engelsova kniha *Dialektika přírody*, se mnozí sovětsí filosofové, zvláště naturalisté, hlásili pouze k marxismu. V tomto období tu byl nejasný náznak rozdělení mezi dialektickým a mechanickým materialismem. Prudký rozkol nastane až po vydání Engelsovy *Dialektiky přírody*, kdy mezi sebou zahájí boj „dialektici“ a „mechanisti“.

Engels, a po něm Lenin, dělí filosofy na materialisty, idealisty a agnostiky. Materialista klade na první místo hmotu, přírodu (fyzické bytí), zatímco duch, vědomí, pocity čili psychično jsou druhotné. Pro idealisty je to naopak. Agnostikové jsou přesvědčeni, že svět a jeho podstatu nelze poznat.

V *Dialektice přírody* Engels vysvětluje, co je to vlastně hmota.

Pro materialisty se hmota pohybuje pouze v prostoru a čase. Tyto dvě formy jsou základem každého bytí a mimo tyto formy bytí neexistuje.

Tudíž jedinou skutečností je pro materialismus hmota. Proto je důležité k pochopení marxistické filosofie si vysvětlit tento pojem. Lenin v polemice s německým „empiriokriticismem“ – zejména s Ernestem Machem a Richardem Avenariem – definuje hmotu následovně: hmota je „**filosofická kategorie k označení objektivní reality**“.

Hmota je nerozlučitelná od **pohybu** ve smyslu jakékoliv změny (změna prostorové polohy těles, fyzikální, chemická, fyziologická a společenské procesy).

Je také charakterizovaná svou **nekonečností** prostoru a času. Svět tedy nemá ani počátek, ani konec.

Jsoucnou jako jednotná hmota je nezávislé na poznávacím vědomí. „Duch“ je pouze odraz hmoty ve vědomí lidí.

Marx vychází z Hegelovy koncepce dialektického vývoje, která pohlíží na svět jako na nepřetržitý proces vznikání a zanikání. Hegel ale nazírá na svět idealisticky, což znamená, že hmota je produktem ducha. Marx, naopak, ze svého materialistického pohledu vidí ducha jako výtvar hmoty. I když tato myšlenka ho spojuje s Feuerbachem a francouzskými materialisty 18. století, liší se od nich ve dvou bodech:

1. Starý materialismus byl nedialektický, statický, a proto nevědecký – až Marx přidá materialismu dynamický princip dialektiky

2. Podstata člověka byla dříve zkoumaná izolovaně od společenských poměrů. Marx aplikuje dialektický materialismus na společenský život nejen teoreticky, ale i prakticky.

Dialektický materialismus

Specifický ráz marxistické filosofie se projeví po připojení dialektiky k materialismu. Dialektika tu má roli všeobecného vývojového zákona hmoty, která se vyvíjí od jevových forem nižšího řádu k fenoménům řádu vyššího.

Stupňovité uspořádání jsoucna vede od neživé hmoty ke vzniku života a nejrozvinutější formy života se dále vyvíjí směrem k sociálním procesům a jejich formám vědomí. Každá nová forma je ale kvalitativně nová a nedá se z předešlé nižší formy odvodit. Dialektika nám vysvětlí tento kvalitativní skok.

Pro ujasnění si připomeňme Hegelovu dialektickou metodu.

Hegel

Světový proces, ve kterém se shoduje myšlení s bytím, vidí Hegel v rozvoji Absolutní ideje neboli Absolutního Ducha. Tento rozvoj probíhá dialekticky, tudíž i filosofický světonázor se vytváří za pomoci dialektické metody.

Dialektika vychází z omezeného a jednostranného pojmu logického soudu.

Tento pojem musí překonat své omezené hranice a již jeho obsah ho nutí k přeměně na vlastní, také racionální, omezený a jednostranný, protiklad. Toto je první pohyb pojmu od teze k antitezi. S antitezí se opakuje to samé, ale při překonání svého limitu dochází k dalšímu rozvoji pojmu. V syntéze probíhá totožnost protikladů. Ale tato totožnost se nenachází v abstraktní sféře pojmů, nýbrž v konkrétní totožnosti rozumu. To znamená, že živá skutečnost ztělesňuje protiklad. Ale ve třetím vývojovém stupni, v syntéze, se nachází, kromě živé totožnosti protikladů, i nová racionální jednostrannost, která vyžaduje další popření. Tudíž, samočinný pohyb pojmu se realizuje ve třech stupních: v tezi, antitezi a syntézi.

Rozdíl mezi racionální (formální) logikou a dialektickou logikou je ten, že v prvním případě je vše podřízeno zákonu totožnosti, antinomie a vyloučeného třetího (tudíž v racionální logice neexistuje konflikt), ale tyto zákony zůstanou na abstraktní úrovni, netýkají se živého působení. Naopak, v konkrétním životě je vše v rozporu a tyto **konflikty protikladných principů** jsou motorem pohybu vpřed. Bez konfliktů by další vývoj nebyl možný. A tím se dialektická logika liší od racionální logiky.

Základní momenty dialektiky

Dialektika jako nauka o nejobecnějších vývojových zákonitostech hmoty má více momentů, než zde můžeme rozebrat. Vyjmenujeme si pouze zásadní momenty formulované Stalinem:

1. Všeobecná souvislost jevů
2. Pohyb a vývoj v přírodě a společnosti
3. Vývoj jako přechod kvantitativních změn v kvalitativní, a naopak.
4. Vývoj jako jednota a boj protikladů

Co znamená „boj protikladů“? Stejně jako u Hegela je světový proces **samopohybem** světového ducha, i u marxismu je dialektický proces formou samopohybu, ale tentokrát hmoty. Každé jsoucno v sobě obsahuje i vlastní negaci (například přitažlivost-odpudivost, pozitiva-negativa, asimilace-disimilace), která vyústí v konflikt a ve změnu tohoto jsoucna. Ale i toto nové obsahuje negaci, která vytváří nový druh jsoucna.

Historický materialismus

Marx formuluje podstatu „historického materialismu“ v předmluvě *Ke kritice politické ekonomie*. Vysvětluje dějiny jako objektivní proces masový, dialektický a nezávislý na vůli jednotlivce. V *Komunistickém manifestu* jsou dějiny popsány jako dějiny třídních bojů. Ideologická nadstavba (politické a právní vztahy a řády, názory, umění, filosofie, náboženství apod.) je závislá na změnách hospodářské základny. Proto máme-li poznat hnací síly života společnosti, musíme se podívat, jak konkrétně lidé žijí. Podle způsobu života zjistíme, jak lidi myslí, jaké jsou jejich ideje a teorie. Určující moment k vysvětlení vlády určité společenské formy je **způsob výroby** materiálních statků, ve kterém spolupůsobí dva faktory: **výrobní síly** (suroviny, výrobní nástroje, zkušenosti pracovního obyvatelstva apod.) a **výrobní vztahy** mezi produkujícími lidmi.

Způsob výroby je v neustálém pohybu, který vychází z výrobních sil. Po změně výrobních sil následuje změna výrobních vztahů. Tyto se musí vždy přizpůsobit výrobním silám. Tedy elementem společenského procesu jsou materiální výrobní síly.

Vývoj výrobních sil způsobil i pokrokovou změnu řádů (prvobytná společnost → antické otroctví → feudalismus → kapitalismus).

Všechny tyto formy řádů mají společný boj mezi třídou vlastníků výrobních sil a vykořisťovanou třídou pracujících.

Engels

Rozdíl nastane mezi základní Marxovou tezí, kdy ekonomická struktura společnosti (výrobní síly – výrobní vztahy a jejich dialektické působení) tvoří základnu veškerého společenského procesu a **Engelsovou**. Podle Engelse je ekonomická základna určující pouze v „poslední instanci“, avšak není jediné rozhodující. Tudíž i nadstavba má svou relativní samostatnost.

Lenin a Stalin pokračují v Engelsově směru a využijí jeho myšlenek proti revizionistům. Revizionisté neviděli revoluci nutnou, když historický vývoj nutně směřuje k socialistické společnosti. Lenin dává do popředí roli **vědomí**. Bez uvědomělého zápasu by se historická nutnost sama neprosadila.

Rozdíl mezi komunismem, komunistickou stranou a marxismem-leninismem

V knize *Marxismus-leninismus. Věda nebo víra* (Olomouc: Refugium Velehrad-Roma, 1994) Józef M. Bocheński vysvětluje rozdíly mezi komunismem, komunistickou stranou a marxismem-leninismem. Nejprve je důležité si uvědomit, že pojem komunismus užíván nejen v širším slova smyslu, ale i v užším smyslu jako synonymum pro komunistickou stranu, což způsobuje zmatek. Komunistická strana se hlásila nejen k zespolečenštění výrobních

prostředků, statků či lidí, ale k celému marxismu-leninismu. Bocheňski upřesňuje, jak bychom měli používat tato slova, abychom se vyhnuli zmatku:

„Řešení této obtíže vychází z toho, že budeme rozlišovat už zmiňovaný dvojitý smysl, či chcete-li, dvojitý užívání slova ‚komunismus‘. Na jednu stranu máme jeho tak říkajíc širší smysl. V *tomto* případě označuje ‚komunismus‘ ono učení, tendenci, hnutí, jemuž jde o zespolečenštění výrobních prostředků, statků či dokonce lidí. V tomto širším smyslu slova byl ‚komunistou‘ Platón, byli jimi prvotní křesťané a jsou jimi dnešní socialisté. Jistě ale vidíte, že takové označení má v sobě něco nepřesného; to proto, že dnes známe hnutí, organizaci, která jistě také představuje komunismus v širším slova smyslu, ale nadto ještě mnoho dalšího. Myslím tím *komunistickou stranu* či přesněji dnešní komunistické strany. Ty se totiž nehlasí jen k onomu zespolečenštění, nýbrž k celému marxismu-leninismu. A marxismus-leninismus je nesrovnatelně víc než jen pouhé sociální učení o společném vlastnictví statků. Je metafyzikou, je národní ekonomii, je politickým učením, strategií atd. Komunismus v užším slova smyslu označuje právě tuto stranu či strany.

Komunistická strana je ale natolik závažný fenomén, že bychom dnes vlastně ani neměli slovo komunismus vyslovovat v jiném než v tomto užším smyslu. (...) Mohli byste namítat, že dnes už asi není člověka, který by oba významy slova ‚komunismus‘ směřoval. Bohužel tomu tak není. Nedávno jsem například objevil text od Thomase Manna, kde dochází právě k této záměně. Posuďte sami:

‚Komunismus jako vize je mnohem starší než marxismus a obsahuje mnoho prvků, které budou náležet teprve budoucnosti. Starší je proto, že už náboženská lidová hnutí končícího středověku měla eschatologicko-komunistický charakter... Proto je komunismus starší než Marx a 19. století...‘

Mělo by být jasné, že to, co zde Thomas Mann označuje ‚komunismem‘, je komunismus ve zmiňovaném širším smyslu. Ale tak už dnes nemůžeme mluvit, protože se prakticky stále znovu setkáváme pouze s komunismem v užším slova smyslu, tj. s komunistickými stranami a jejich marxismem-leninismem.“ (s. 17–18)

Shrnutí

Marxisticko-leninská filosofie se dělí na dialektický materialismus a historický materialismus:

Dialektický materialismus – dialektika jako všeobecný vývojový zákon hmoty

Historický materialismus – dialektika společenského procesu jako všeobecný vývojový zákon lidských dějin.

Úkol

Zjistěte, proč se P. B. Struve a N. A. Bulgakov vzdělili od marxismu a stali se jeho kritiky.

Korespondenční úkol

Přečtěte si „Místo úvodu“ v knize V. I. Lenina *Materialismus a empiriokriticismus* a napište úvahu na část „Jak podle Lenina vyvraceli materialismus někteří ‚marxisté‘ roku 1908 a někteří idealisté roku 1710.“

Kontrolní otázky

1. V jakých významech je možné použít slovo „marxismus“?
2. Jak rozlišíte mezi dialektickým materialismem a historickým materialismem?
3. Jaké jsou základní momenty dialektiky formulované Stalinem?
4. Jak Marx popisuje dějiny a jakou roli hraje ideologická nadstavba a hospodářská základna?
5. V jakém významu je používán termín „komunismus“?
6. Jaký je vztah mezi komunismem a marxismem-leninismem?

Rozšiřující a doplňující literatura

- LOSSKIJ, N. O. *Dějiny ruské filosofie*. Olomouc: Refugium Velehrad-Roma, 2004.
- MASARYK, T. G. *Rusko a Evropa I*. Praha: Ústav T. G. Masaryka, 1995.
- MASARYK, T. G. *Rusko a Evropa II*. Praha: Ústav T. G. Masaryka, 1996.
- MASARYK, T. G. *Rusko a Evropa III*. Praha: Ústav T. G. Masaryka, 1996.
- LENIN, V. I. *O marxismu*. Praha: Svoboda, 1974.
- LENIN, V. I. *O revizionismu*. Praha: Svoboda, 1974.
- PLECHANOV, G. *Materialistický názor na dějiny*. Praha: Československá sociální demokracie propagační oddělení, 1946.
- LENIN, V. I. *Materialismus a empiriokriticismus*. Kladno: „Svobody“, 1933.
- BERĎAJEV, N. A. *Prameny a smysl ruského komunismu*. Praha: Prostor, 2012.
- MASARYK, T. G. *O bolševictví: československému dělnictvu*. Praha: Evropský kulturní klub, 1990
- BOCHEŇSKI, J. M. *Marxismus-leninismus. Věda nebo víra*. Olomouc: Velehrad, 1994.

ČASOVÁ OSA

počátek kyjevského státu, Kyjevské Rusi, 882

schizma východního a západního křesťanství, oficiální rozchod mezi východní (byzantskou) a západní (latinskou) větví křesťanství, 1054

vpád Mongolů do Kyjevské Rusi, vznik Zlaté hordy, 13. století

pád Konstantinopole, 1453

založení Petrohradu, car Petr Veliký začal budovat nové město Sankt Petěrburg roku 1703

založení Petrohradské akademie Petrem I. Velikým, 1724

založení univerzity v Moskvě, 1755

Pugačovovo povstání, 1773-1775

Francouzská revoluce / Velká francouzská revoluce, 1789-1799

napoleonské války, 1803-1815

bitva u Slavkova (Austerlitz), 1805

Napoleonovo tažení do Ruska, 1812

Vídeňský kongres, 1814-1815

Svatá aliance, 1815, upevňována na kongresech 1818-1822, postupný rozpad 1830-1848, definitivní konec 1853-1856

povstání děkabristů, 1825

ruská revoluce roku 1905, série revolučních nepokojů v letech 1905-1907

ruská revoluce roku 1917 / Velká říjnová revoluce, fáze Únorová revoluce a Říjnová revoluce, 1917

JMENNÝ SEZNAM

AKSAKOV, Konstanin Sergejevič, 1817–1860 [Константин Сергеевич Аксаков; Konstantin Sergejevich Aksakov]

Alexandr I. / Alexandr I. Pavlovič, 1777–1825, vládl 1801–1825 [Александр I Павлович; Aleksandr I Pavlovich; Alexander I of Russia]

Alexandr II. Nikolajevič, 1818–1881, carem 1855–1881 [Алексáндр II Николáевич; *Aleksánder II Nikolájevich*, Alexander II of Russia]

Alexandr III. Alexandrovič, 1845–1894, carem 1881–1894 [Александр III Александрович; *Aleksandr III Aleksandrovich*; Alexander III of Russia]

AVENARIUS, Richard, 1843–1896

Avvakum, protopop / Avvakum Petrovič Kondratěv / Avvakum Petrov, 1620–1682 [Аввáкум Петрóв; Аввакúм Петрóвич; Avvakum Petrov, protopope]

BAKUNIN, Michail Alexandrovič, 1814–1876 [Миха́йл Алексáндрович Баку́нин; Mikhail Alexandrovich Bakunin]

BĚLINSKIJ, Vissarion Grigorjevič, 1811–1848 [Виссарион Григорьевич Белинский; Vissarion Grigoryevich Belinsky]

BERĎAJEV, Nikolaj Alexandrovič, 1874–1948 [Николай Александрович Бердяев; Nikolai Alexandrovich Berdyaev / Berdyaev / Berdjajew / Berdiaeff]

BULGAKOV, Michail, 1891–1940 [Михаил Афанасьевич Булгаков; Mikhail Afanasjevich Bulgakov]

BULGAKOV, Sergej Nikolajevič 1871–1944 [Сергей Николаевич Булгаков; Sergei Nikolaevich Bulgakov]

ČAADAJEV, Petr, 1794–1856 [Пётр Яковлевич Чаада́ев; Pyotr / Petr Yakovlevich Chaadayev]

ČERNYŠEVSKIJ, Nikolaj Gavrilovič, 1828–1889 [Никола́й Гаври́лович Черныше́вский; Nikolay Gavrilovich Chernyshevsky]

DIDEROT, Denis, 1713–1784

DOSTOJEVSKIJ, Fjodor Michajlovič, 1821–1881 [Фёдор Михайлович Достоевский; Fyodor Mikhailovich Dostoevsky]

ENGELS, Friedrich, 1820–1895

FEUERBACH, Ludwig, 1804–1872

FLORENSKIJ, Pavel, 1882–1937 [Павел Александрович Флоренский; Pavel Alexandrovich Florensky / Florenski]

GERCEN, Alexandr Ivanovič, 1812–1870 [Александр Иванович Герцен; *Alexánder Ivánovich Gértsen*; Alexander; Ivanovich Herzen]

HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich, 1770–1831

CHOMJAKOV, Alexej Stěpanovič, 1804–1860 [Алексей Степанович Хомяков; Aleksey Stepanovich Khomyakov]

Ivan III. Veliký / Ivan III. Vasiljevič, 1440–1505, knížetem moskevským, Moskevské Rusi, od roku 1462 [Иван III Васильевич / Иван Великий; *Ivan III Vasilyevich*; Ivan III of Russia]

Ivan IV / Ivan Hrozný, 1530–1584, od roku 1533 moskevský velkokníže, od roku 1547 první ruský car [Иван Васильевич / Иван Грозный; *Ivan IV Vasilyevich*; Ivan the Terrible]

JURKEVIČ, Pamfil Danilovič. 1826–1874 [Памфіл Данилович Юркевич; Pamfil Danilovich Iurkevich / Yurkevych]

KANT, Immanuel, 1724–1804

Kateřina I. (Ruská), 1684–1727, carevnou 1725–1727 [Екатеріна I; Екатерина Алексеевна Михайлова; *Yekaterína I Alekséyevna Mikháylova*; Catherine I of Russia]

Kateřina II. Veliká, 1729–1796, carevnou 1762–1796. [Екатеріна II; Екатерина Алексеевна; Екатерина Великая; *Yekaterína Velíkaya*; Catherine the Great]

KIREJEVSKIJ, Ivan Vasiljevič, 1806–1856 [Иван Васильевич Киреевский; Ivan Vasilyevich Kireyevsky]

KROPOTKIN, Petr, 1842–1921 [Пётр Алексеевич Кропоткин; Pyotr Alexeyevich Kropotkin]

LASALLE, Ferdinand, 1825–1864

LAVROV, Petr Lavrovič, 1823–1900 [Пётр Лаврович Лавров; Pyotr Lavrovich Lavrov]

LENIN, Vladimír Iljič / Vladimir Iljič Uljanov, 1870–1924 [Владимир Ильич Ульянов / Лёнин; Vladimir Ilyich Ulyanov / Lenin]

LEROUX, Gaston, 1868–1927

LOSSKÝ / LOSSKIJ, Nikolaj Onufrevič, 1870–1965 [Николай Онуфриевич Лосский; Nikolay Onufriyevich Lossky]

LOSSKÝ / LOSSKIJ, Vladimír Nikolajevič, 1903–1958 [Владимир Николаевич Лосский; Vladimir Nikolayevich Lossky]

MACH, Ernst, 1838–1916

MARX, Karl, 1818–1883

MASARYK, Tomáš Garrigue, 1850–1937

MICHAJLOVSKIJ, Nikolaj Konstantinovič, 1842–1904 [Николай Константинович Михайловский; Nikolay Konstantinovich Mikhaylovsky]

Mikuláš I. Pavlovič, 1796–1855, carem 1826–1855 [Николай I Павлович; *Nikoláy I Pávlovich*; Nicholas I of Russia]

Nikon, patriarcha / Nikita Minin, 1605–1681, patriarchou církve 1652–1658 [Никон / Никита Минин; Patriarch Nikon of Moscow]

NOVIKOV, Nikolaj Ivanovič, 1744–1818 [Николай Иванович Новиков; Nikolay Ivanovich Novikov]

ODOJEVSKIJ, Vladimir Fjodorovič, 1804–1869 [Владимир Фёдорович Одоевский; Vladimir Fyodorovich Odoyevsky]

PALAMAS, Gregorios, 1296–1359 [Γρηγόριος Παλαμάς; Gregory Palamas]

Petr I. Veliký, 1672–1725, carem od 1682, od roku 1724 spoluvladařkou jeho žena Kateřina I. [Пётр Великий; *Pyotr Velikiy*; Peter the Great]

PISAREV, Dmitrij Ivanovič, 1840–1868 [Дмитрий Иванович Писарев; Dmitry Ivanovich Pisarev]

PLECHANOV, Georgij, 1857–1918 [Георгий Валентинович Плеханов; Georgi Valentínovich Plekhanov]

PROUDHON, Pierre-Joseph, 1809–1865

Pseudo-Dionýsios Areopagita, první polovina 6. století

RADIŠČEV, Alexandr Nikolajevič, 1749–1802 [Александр Николаевич Радищев; Alexander Nikolayevich Radishchev]

RADLOV, Ernest Lvovič, 1854–1928 [Эрнест (Леопольдович) Радлов; Ernest L'vovich Radlov]

SAINT-SIMON, Henri de, 1760–1825

SAMARIN, Jurij Fjodorovič, 1819–1876 [Юрий Фёдорович Самарин; Yuri Fyodorovich Samarin]

SHELLING, Friedrich Wilhelm Joseph, 1775–1854

SOLOVJOV, Sergej Michajlovič, 1820–1879 [Сергѣй Миха́йлович Соловьѣв; Sergey Michaylovich Solovyov / Soloviev / Solovyev]

SOLOVJOV, Vladimir, 1853–1900 [také Solověv nebo Solov'jev; Владимир Сергеевич Соловьѣв; Vladimir Sergejevich Solovyov / Soloviev / Solovyev]

STALIN, Josef Visarionovič / Josif Vissarionovič Džugašvili, 1878–1953 [Иосиф Виссарионович Джугашвили / Ста́лин; Joseph Vissarionovich Stalin]

STANKEVIČ, Nikolaj Vladimirovič, 1813–1840 [Никола́й Влади́мирович Станкѣвич; Nikolai Vladimirovich Stankevich]

STREMOUCHOV, Dmitrij Nikolajevič, 1902–1961 [Дмитрий Николаевич Стремоухов; Dmitry Nikolaevich Stremoukhov]

STRUVE, Pjotr Berngardovič, 1870–1944 [Пётр Бернга́рдович Стру́ве; Pyotr / Petr Berngardovich Struve]

ŠIŠKOV, Alexandr Semjonovič, 1754–1841 [Алекса́ндр Семѣнович Шишкóв; Alexander Semyonovich Shishkov]

ŠVARC, Ivan Grigorjevič / Johann Georg Schwarz, 1751–1784 [Ива́н Григóрьевич Шварц; Johann Georg Schwarz]

TOLSTOJ, Lev Nikolajevič, 1828–1910 [Лев Николаевич Толстой; Lev Nikolayevich Tolstoy]

TRUBECKOJ, Jevgenij Nikolajevič, 1863–1920 [Трубецкой Евгений Николаевич; Evgenii Nikolaevitch Troubetzkoy]

TURGENĚV, Ivan Sergejevič, 1818–1883 [Иван Сергеевич Тургенев; Ivan Sergejevich Turgenev]

VELIČKOVSKIJ, Pajsij (Paisius), 1722–1794 [Паисий Величковский; Paisius Velichkovsky / Wieliczowski]

Vladimír I. / Vladimír I. Svjatoslavič, v čele Kyjevské Rusi stál 980–1015 [Влади́мир Святосла́вич; *Vladimir Sviatoslavich*; Vladimir the Great]

VOLTAIRE / François Marie Arouet, 1694–1778

VYŠESLAVCEV, Boris Petrovič, 1877–1954 [Борис Петрович Вышеславцев; Boris Petrovich Vysheslavtzev]

ZÁVĚR

Prošli jsme společně nejenom celou ruskou filosofií, ale také celou ruskou kulturou. Od počátků přijetí křesťanství v 10. století vznikl proud ruské tradice, který v první polovině 19. století vyvrcholil ve směr slavjanofilů. Proti němu se postavil ve stejném období proud západníků, který měl své zárodky v násilných reformách Petra I. Velikého, kdy do Ruska začaly pronikat vlivy západní kultury. Všimli jste si ale, že toto zjednodušené dělení se kolikrát ocitlo v rozporu uvnitř hlavních představitelů.

Viděli jste první živé filosofické diskuze v tzv. kroužcích a salonech. Obzvlášť důležité byly Moskevské filosofické kroužky, ze kterých proudy slavjanofilů a západníků vznikly.

Nová generace šedesátých let 19. století byla dosti bouřlivá a její revoluční tendence, které vyústily v teroristické útoky, se postavily proti předešlé generaci tradičně naladěné. Rozdíly mezi dvěma generacemi jsou velmi dobře popsány v Turgeněvově románu *Otcové a děti*, kde najdeme i poprvé vykreslený příklad ruského nihilisty.

Období pozitivismu bylo kritizované prvním ruským systematickým filosofem Vladimírem Solovjovem, se kterým vznikne i nový, ruský mystický proud nazvaný sofiologie. Zrodí se tak nová generace náboženských filosofů a symbolistů v první polovině 20. století. Nebudou mít ale dlouhého trvání. Vítězství bolševiků se bude snažit zlikvidovat vše, co má něco společného s náboženstvím, teologií a mystikou. I náboženští myslitelé vědecky založení, jako byl geniální „ruský Leonardo da Vinci“ Pavel Florenskij, skončili v gulagu.

Dialektický materialismus se snažil projít násilně všemi směry sovětského Ruska a zakázal studium proudů, které jeho ideologii odporovaly. To platí i u samotných proudů, které se vytvořily uvnitř marxismu a byly tvrdě potlačeny.

Dnes se znovu otvíráme, trochu i ze zvědavosti, ruské filosofii a pomalu dáváme stranou předsudky, které v nás vyvolal minulý komunistický režim. Vyžaduje to ale trpělivost a znalost i cizích jazyků, neboť v českém jazyce je literatura zabývající se ruskou filosofií, a jejich vlivů, zatím nedostačující. Vysokoškolské vzdělání ale neznamená pouhé předávání znalostí. Studující se musí naučit pracovat samostatně, vyhledávat nové zdroje nejen v rodném jazyce, a hlavně by měl mít neustálý zájem získávat nové poznatky nezávisle na zkoušce. Jen neustálým vzděláváním a nekonečnými zájmy může člověk prožít plnohodnotný život.

LITERATURA

ALTRICHTER, M. *Od Sofie k New Age*. Olomouc: Centrum Aletti, 2001. ISBN 80-86045-68-4.

BERĎAJEV, N.A. *Ruská idea*. Praha: OIKOYMENH, 2003. ISBN 80-7298-069-6.

BERĎAJEV, N. A. *Prameny a smysl ruského komunismu*. Praha: Prostor, 2012. ISBN 978-80-7260-262-9.

BOCHENĚSKI, J. M. *Marxismus-leninismus. Věda nebo víra*. Olomouc: Velehrad, 1994. ISBN 80-901614-5-6.

BOLSHAKOFF, S. *Incontro con la spiritualità russa*. Torino: SEI, 1990. ISBN 9788805051472.

CIORAN, S. D. *Vladimír Solov'ev and the knighthood of the divine Sophia*. Ontario: Wilfrid Laurier University Press, 1977. ISBN 9780889208599.

CONTE F. *Gli Slavi. Le civiltà dell'Europa centrale e orientale*. Torino: Einaudi, 1991. ISBN 978-8806182618.

ĀADAJEV, P. J. *Filozofické listy, apologie bláznova*. Praha: Odeon, 1989.

EVDOKIMOV, P. N. *Cristo nel pensiero russo*. Roma: Città Nuova Editrice, 1972. ISBN 788831102063.

FIGES, O. *Natašin tanec*. Praha – Plzeň: Beta-Dobrovský – Ševčík, 2004. ISBN 80-7306-162-7 (Beta-Pavel Dobrovský). ISBN 80-7291-122-8 (Jiří Ševčík).

FLORENSKIJ, P. *Sloup a opora pravdy*. Olomouc: Refugium Velehrad-Roma, 2003. ISBN 80-86715-10-8.

FLOROVSKIJ, G. *Vie della teologia russa*. Genova: Marietti, 1987. ISBN 978-8821167812.

JELÍNEK, I. Berďajevova „Krise umění“ a problematika jejího převedení do češtiny. In: *Studia Humanitatis – Ars hermeneutika, Metodologie a theurgie hermeneutické interpretace IV*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2012, s. 221–234. ISBN 978-80-7464-161-9.

Korespondence Oswalda Spenglera s W. E. Groegerem, O ruské literatuře, současných dějinách a sociálních otázkách. Periplum, 2004. ISBN 80-86624-19-6.

KRULIŠOVÁ, K. J. Podoby revolucionáře v ruské literatuře: rebel, nihilista, propagandista, terorista. *Proudy: středoevropský časopis pro vědu a literaturu*. Středoevropské centrum slovanských studií, 2014. ISSN 1804-7246. Dostupné z: https://www.phil.muni.cz/journal/proudy/filologie/studie/2014/2/krulisova_podobyrevolucionare.php.

LENIN, V. I. *Materialismus a empiriokriticismus*. Kladno: „Svobody“, 1933.

LENIN, V. I. *O marxismu*. Praha: Svoboda, 1974.

LENIN, V. I. *O revizionismu*. Praha: Svoboda, 1974.

LOSEV, A. F. *Vladimir Solovjov a jeho doba*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2018. ISBN 978-80-7465-330-8.

LOSSKIJ, N. O. *Dějiny ruské filosofie*. Olomouc: Refugium Velehrad-Roma, 2004. ISBN 80-86715-26-4.

MASARYK, T. G. *Rusko a Evropa I*. Praha: Ústav T. G. Masaryka, 1995. ISBN 80-901971-1-6.

MASARYK, T. G. *Rusko a Evropa II*. Praha: Ústav T. G. Masaryka, 1996. ISBN 80-901971-6-7.

MASARYK, T.G. *Rusko a Evropa III*. Praha: Ústav T. G. Masaryka, 1996. ISBN 80-901971-7-5.

MASARYK, T. G. *O bolševictví: československému dělnictvu*. Praha: Evropský kulturní klub, 1990. ISBN 80-85212-00-5.

MEYENDORFF, J. *San Gregorio Palamas e la mistica ortodossa*. Milano: Gribaudi, 1997. ISBN 9788871524702.

MIRSKIJ, D. P. *Storia della letteratura russa*. Milano: Garzanti, 1977. ISBN 978-8811674948.

NALDONIOVÁ, L. *Ruská filosofie*. Studijní materiál pro kurz Ruská filosofie. Ostrava: Ostravská univerzita, 2007.

NALDONIOVÁ, L. *Ruská sofiologie a věčné ženství*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2012. ISBN 978-80-7464-128-2.

NALDONIOVÁ, Lenka; VOREL, Jan. Pavel Florenskij a Andrej Bělyj – magie slova a symbolu I. *Paideia: Philosophical e-journal of Charles University*, 2010, č. 1. ISSN 1214-8725. Dostupné z: https://philhist.spbu.ru/images/books/naldoniov_a_prvni.pdf.

NALDONIOVÁ, Lenka; VOREL, Jan. Pavel Florenskij a Andrej Bělyj – magie slova a symbolu II. *Paideia: Philosophical e-journal of Charles University*, 2010, č. 2. ISSN 1214-8725. Dostupné např. z: <https://ojs.cuni.cz/paideia/article/download/1823/1402/9093>. nebo: https://www.academia.edu/28940254/Pavel_Florenskij_a_Andrej_Belyj_magie_slova_a_symbolu_I.

NALDONIOVÁ, L. Turgeněvovy nihilistické děti. In: HOBLÍK, J. (ed.). *Filosofické procházky českou a ruskou literaturou*. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně, 2017. s. 46–57. Acta Universitatis Purkynianae, Facultatis Philosophicae. Studia Philosophica; svazek č. 16. ISBN 978-80-7561-070-6.

NYKL, H. *Vybrané kapitoly z ruského myšlení 20. století: N. O. Losskij, I. A. Iljin, S. I. Gessen, L. N. Gumiljov*. Praha: Karolinum, 2018. ISBN 9788024638980.

ODOJEVSKIJ, V. F. *Ruské noci*. Praha. Odeon, 1981.

PLECHANOV, G. *Materialistický názor na dějiny*. Praha: Československá sociální demokracie, propagační oddělení, 1946.

RADLOV, E. *Storia della filosofia russa*. Roma: Alberto Stock, 1925.

ROJEK, P. *Rusko: prokletí impéria*. Brno: CDK, 2015. ISBN 978-80-7325-373-8.

SOLOVJOV, V. *Idea nadčlověka*. Olomouc: Votobia, 1997. ISBN 807198230X.

SOLOVJOV, V. *Krása v přírodě; Obecný smysl umění; Smysl lásky*. Olomouc: Refugium Velehrad-Roma, 2001. ISBN 8086045552.

SOLOVJOV, V. *Krise západní filosofie*. Olomouc: Centrum Aletti, 2001. ISBN 80-86045-72-2.

STÖRIG, H. J. *Malé dějiny filosofie*. 8. vydání. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2007. ISBN 978-80-7195-206-0.

ŠPIDLÍK, T. *Ruská idea: jiný pohled na člověka*. Olomouc: Refugium Velehrad-Roma, 1996. ISBN 80-86045-02-1.

ŠVANKMAJER, M. *Dějiny Ruska*. 3. vydání. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2010. ISBN 978-80-7422-026-5.

TURGENĚV, I. S. *Padri e figli*. Milano: Rizzoli, 1993. ISBN 9788817169356.

Věchi (Milníky). Sborník článků o ruské inteligenci. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2003. ISBN 80-903047-8-8.

VENTURI, F. *Roots of Revolution: A History of the Populist and Socialist Movements in 19th Century Russia*. New York, Alfred A. Knopf, 1960.

VERCELLONE F. *Introduzione a il nichilismo*. Roma-Bari: Laterna, 2003. ISBN 9788842040767.

WOODCOCK, G. *L'Anarchia. Storia delle idee e dei movimenti libertari*. Milano: Feltrinelli, 1966.

ZEŇKOVSKIJ, V. *Istorija ruskoj filosofii*. Charkov: Folio, Exmo-press, 2001. ISBN 5-85735-139-1.

Lenka Naldoniová

Ruská filosofie

Studijní materiál pro kurs: *Ruská filosofie*

Vydala: Ostravská univerzita, Dvořákova 7, 701 03 Ostrava 1

Vydání: první

Místo a rok vydání: Ostrava, 2021

Počet stran: 74

ISBN 978-80-7599-271-0